

Heinonen Tekla

Fossiilisubjekti ja kasvatus – öljyn aikakauden subjektin energeettisten perusteiden
tiedostaminen

Pro gradu -tutkielma

KASVATUSTIETEIDEN JA PSYKOLOGIAN TIEDEKUNTA

Kasvatustiede

2024

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunta

Fossiilisubjekti ja kasvatusta – öljyn aikakauden subjektin energeettisten perusteiden tiedostaminen (Tekla Heinonen)

Pro gradu -tutkielma, 63 sivua, 0 liitesivua

Marraskuu 2024

Öljy on läsnä jokapäiväisessä elämässämme ja pienissäkin arkisissa askareissamme. Sen käyttö on räjähdysmäisesti kasvanut 1900-luvun aikana ja se on tänäkin päivänä maailman käytetyin polttoaine ja energiatuotannon muoto (Smil, 2019; IEA, 2021). Tästä huolimatta sen vaikutusta ihmisen toimintaan ja kokemuksellisuuteen ei ole juurikaan huomioitu aiemmissä tutkimuksissa ja kasvatustieteellisessä tutkimuksessa vielä vähemmän. Tässä tutkielmassa jatketaan Salmisen ja Vadénin (2013; 2018) esittelemän fossiilisubjektin käsitteen määrittelyä, tuodaan se mukaan mannermaiseen kasvatusta- ja sivistysteoreettiseen keskusteluun sekä avataan keskustelua siitä, miten fossiilisubjektin käsitteen avulla voitaisiin paremmin käsitteellistää kasvatustodellisuutta.

Työn toisessa luvussa esitellään tutkimukselliset lähtökohdat, jotka perustuvat kasvatustieteeseen, johon yhdistetään fenomenologista lähestymistapaa. Lisäksi tarkastellaan, miten mannermainen viitekehys vaikuttaa tutkielman tekemiseen. Kolmannessa luvussa käsitellään fossiilisubjektin käsitettä, sen määrittelyä ja miksi se on valittu tähän työhön keskeiseksi käsitteeksi. Neljännessä luvussa tarkastellaan mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kontekstia ja subjektikäsitystä. Viidennessä luvussa fossiilisubjektin ja mannermaisen tradition subjektikäsitteen teemat tuodaan yhteen ja tarkastellaan uusia huomioita, joita tästä yhdistämisestä syntyy. Kuudes ja viimeinen luku esittelee vapaamuotoisempia pohdintoja sekä potentiaalisia jatkotutkimusaiheita tutkielman teemasta.

Fossiilisubjektin käsitteen tuominen mukaan kasvatusta koskevaan filosofiseen keskusteluun avaa hedelmällisiä uusia näkökulmia. Sen avulla voidaan tarkastella öljyn kokemuksen kietoutumista kasvatukseen itseensä sekä sitä, miten kasvatusta ja sivistystä avulla voitaisiin edistää kestävämpiä tapoja olla subjekti. Kasvatusta ja sivistys tuovat myös fossiilisubjektin ylittämiseen uusia näkökulmia ja tarkastelun lähtökohtia. Lisäksi fossiilisubjektin käsitteen avulla tehdään näkyväksi eräitä vaikutusvaltaisen mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kehityskohtia, joihin on perusteltua kiinnittää enemmän huomioita nykyisellä öljyn ja ekokriisien aikakaudella.

Avainsanat: fossiilisubjekti, kasvatusta, sivistys, öljy, naftologia, energian filosofia

University of Oulu

Faculty of Education and Psychology

Fossil subject and education – acknowledging subject's energetic foundation in the era of oil
(Tekla Heinonen)

Master's thesis, 63 pages, 0 appendices

November 2024

Oil is present in our everyday lives and even in the smallest tasks. Its use exploded during the 18th century, and today it is the most used fuel and mode of energy production (Smil, 2019; IEA, 2021). Despite this, the effect oil has on people's actions and experiences has not been studied extensively in previous research and even less in the field of education. This thesis continues exploring the concept of the fossil subject introduced by Antti Salminen and Tere Vadén (2013; 2018). The concept of fossil subject is brought into continental theory of education and *bildung* to open a discussion on how this can help better conceptualize the reality of education.

The research premises of this thesis are built on educational philosophy and phenomenology. These are presented in the second chapter, along with how continental tradition as a starting point affects this work. In the third chapter, the concept of fossil subject, its definition and the reasons for selecting it as a central concept for this thesis are examined. The fourth chapter explores the context of continental theory of education and *bildung* and its understanding of a subject. In the fifth chapter, the concept of fossil subject and the continental tradition's views of a subject are brought together, and new arguments arising from this combination are considered. The sixth and final chapter focuses on more informal considerations on the theme of the thesis and its potential follow-up research topics.

Introducing of the fossil subject to philosophical discussions concerning education opens fruitful new viewpoints. With this concept, it is possible to address experiences of oil within education itself and how education and *bildung* can promote more sustainable ways to be a subject. Education and *bildung* also offer new viewpoints to consider transcending of fossil subject. Additionally, concept of fossil subject can make visible some areas for improvement in the continental theory of education and *bildung*, which should be addressed during the current era of oil and ecological crises.

Keywords: fossil subject, education, *Bildung*, oil, naftology, philosophy of energy

Sisällys

1 Johdanto	5
2 Työn tutkimukselliset lähtökohdat	10
2.1 Tieteenfilosofiset lähtökohdat.....	11
2.2 Mannermainen kasvatus- ja sivistysteoria tutkielman viitekehyksenä.....	13
3 Fossiilisubjekti	16
3.1 Öljyn voima	17
3.2 Öljyn aikakauden erityispiirteitä	19
3.3 Miten fossiilisubjektisi tullaan?.....	22
4 Subjektikäsitys mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa	26
4.1 Kasvatuksen subjekti	27
4.2 Sosialisatio ja sivistys öljyn aikakaudella	31
4.3 Kasvatus ja ekokriisit.....	35
5 Fossiilisubjekti ja kasvatus.....	38
5.1 Subjektin energieettisten perusteiden tiedostaminen.....	39
5.2 Yli fossiilikoneesta?.....	43
5.3 Kasvatuksen subjekti ja päämäärä öljyn aikakaudella	47
5.4 Yhteenveto	50
6 Pohdintoja.....	54
Lähdeluettelo	58

1 Johdanto

Elämme parhaillaan suurten ekokriisien aikaa. Ihmisen toiminnan aiheuttaman ilmastomuutoksen vaikutukset näkyvät jo nyt esimerkiksi lisääntyvinä sään ääri-ilmiöinä. Biodiversiteettikatoa eli luonnon, sen ekosysteemien ja lajien monimuotoisuuden vähenemistä voidaan pitää vähintäänkin yhtä vakavana kriisinä, jonka seurauksilla on suuria vaikutuksia niin ihmisiin kuin muihinkin eliöihin. Nämä ja monet muut ihmisen toimintaan liittyvät ekokriisit kietoutuvat toisiinsa lukuisilla tavoilla. Puhutaan niin sanotuista keikahduspisteistä, joilla tarkoitetaan muutoksen edetessä tapahtuvia tyystin arvaamattomia seurauksia, jotka voivat muuttaa koko tilanteen tulevaisuuskuvan kokonaan ennustamattomaksi (Peltari, 2021, s. 40-41). Mikäli liikaa eliölajeja katoaa samalta alueelta, tämä voi keikauttaa tietyn alueen ekosysteemin totuttuja ekologisia vuorovaikutussuhteita arvaamattomalla tavalla ja johtaa seurauksiin, mitä ei voida pysäyttää. Lisäksi kuivuutta lisäävä ilmastomuutos ja vähenevät pölyttäjät hankaloittavat ratkaisevasti muun muassa ruokakasvien viljelyä.

Tieteentekijöiden yleinen konsensus on, että esimerkiksi ilmastomuutos ei ole vain tapahtunut, eikä se näin nopeasti edenneenä ole osa ilmaston luonnollista vaihtelua, vaan ihmisen toiminta on vaikuttanut siihen (ks. esim IPCC, 2022; 2023). Myöskään sademetsät eivät ole itsestään kaatuneet, suot kuivuneet, eläinlajit metsästyneet sukupuuttoon tai ihmisen rakennelmat jyränneet luonnon pois tieltään. Keskeinen kysymys onkin, millainen toiminta näihin ekokriiseihin on siis johtanut?

Kyse ei ole mistä tahansa toiminnasta, vaan se tarkoittaa koko nykyistä, erityisesti korkeaan tulotasoon ja länsimaisuuteen liitettyä elämänmuotoa, joka on rakentunut – ja yksittäisistä lupaavista toimista huolimatta pitkälti jatkaa rakentumistaan – fossiilisille polttoaineille sekä niiden avulla tuotetulle talous- ja yhteiskuntajärjestelmälle. Me tiedämme tällaisen elämäntavan olevan tuhoisa, mutta jatkamme silti samaan malliin toimimista (Värri, 2018, s. 115-116). Tässä järjestelmässä pidetään itsestään selvänä rajatonta kasvua rajallisella planeetalla ja rajallisilla raaka-aineilla, tuottaa ja hankkia tavaroita toiselta puolen planeettaa, koska se on tehokasta, nopeaa ja halpaa sekä saada ja hankkia aina lisää ja uutta, olipa kyse sitten tavaroista, rahasta tai muusta menestyksestä. Näihin itsestään selvänä pidettyihin asioihin on kasvettu etenkin länsimaissa vain vähän reilun vuosisadan aikana, mikä on ihmiskunnan historiassa – planeetan historiasta puhumattakaan – häviävän lyhyt aika.

Parhaillaan käynnissä olevien ekokriisien vaikutukset näkyvät jo nyt – eri puolilla maailmaa jo hyvin konkreettisestikin – mutta vielä mullistavammalla tavalla niiden seuraukset tulevat vaikuttamaan nykyisten ja tulevien lasten ja nuorten sekä myös muiden eliölajien elämään. Kasvatustoiminnan näkökulmasta ekokriiseihin syöksyvän yhteiskunnan tulevaisuuden kysymykset ovat siis erittäin keskeisiä; mitä tällaisessa ajassa vanhempi sukupolvi haluaa nuoremmalta? Millaiseen tulevaisuuteen jo syntyneet ja syntymättömät lapset ja nuoret varttuvat ja miten heitä tulisi siihen kasvattaa? Mannermaisessa sivistys- ja kasvatusteoreettisessa perinteessä kasvatusta on mielletty toiminnaksi, jonka avulla ihmiseksi ylipäätään tullaan (Biesta, 2011). Millaiseksi ihmiseksi tulisi kasvaa ja kasvattaa ekokriisien aikakaudella?

Kasvattajat ja yhteiskunnalliset kasvatusinstituutit eivät voi olla huomioimatta vallitsevia ekokriisejä osana kasvatustoimintaa. Ekokriisien voidaan ajatella tuottavan pahimmillaan jopa merkityskatoa tulevaisuutta ja tulevaisuutta varten opiskelua kohtaan (Toivanen, 2022, s. 170). Aikuiset saattavat usein sivuuttaa nuorten huolen ilmasto- ja ekokriisistä, sillä vaikka nuoret usein käsittävät tämän eksistentiaalisena uhkana tulevaisuudelle, vanhemmille sukupolville kyseessä on helposti vain yksi riski muiden joukossa (Toivanen, 2022 s. 167). Kasvatus ja kouluinstituutit voivat kuitenkin tarjota tilaa radikaalille uudelleenajattelulle ekokriisien maailmassa ja pyrkiä ”perustavalla tavalla muuttamaan ihmisen maailmassa olemista” (Toivanen, 2022, s. 167; Värrin, 2018, s. 136). Vaikka ennusmerkit tulevien sukupolvien näkökulmasta vaikuttavat huonoilta, Veli-Matti Värrin (2018, s. 115-116) haluaa muistuttaa, että toivoa ei tule silti hylätä, sillä ilman toivoa sekä kasvatukselta että elämältä ylipäätään putoaa pohja. Toivon horisontti kuuluu Värrin (2002) mukaan olennaisena puolena kasvatukseen; se motivoi ja suuntaa toimintaa sekä eksistentiaalisena kokemuksena täydentää ja myös ylittää yksilöllisen kokemuksen. Toivon menettäminen voi johtaa hyvin fatalistiseen ajatteluun, joka pahimmillaan huonontaa tilannetta entisestään; jos tuho tulee kuitenkin, miksi kannattaisi edes yrittää?

Tässä kasvatustodellisuuden teoreettisessa pro gradu -tutkielmassa tarkastellaan, miten kasvatuksen avulla voidaan pyrkiä vastaamaan ekokriisien ja erityisesti niiden taustalla vaikuttavien itsestäänselvyyksien haasteisiin. Tarkastelun kohteena on, mitä energian filosofian kentällä esitellyn fossiilisubjektin käsitteen tuominen mukaan mannermaisesta kasvatustoiminnasta ja sivistysteorian keskusteluun voisi tuoda ja avata keskustelua siitä, millaisia mahdollisia kehityskohteita fossiilisubjektin käsitteen avulla voitaisiin mannermaisesta kasvatustodellisuuden teoreettisesta osoittaa.

Koska kasvatusta on aina tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa, on perusteltua, että nykyisessä ajassa kasvatuksessa kiinnitettäisiin erityistä huomiota tulevaisuuteen vaikuttaviin ekokriisien kaltaisiin ilmiöihin. Eräänä kasvatuksen tavoitteena on auttaa kasvatettavaa ylittämään vallitseva nykyisyys, eikä olemassa olevaa elämäntapaa pidetä muuttumattomana (Siljander, 2014, s. 29). Näin ollen kasvatuksen avulla voidaan pyrkiä muuttamaan nykyistä, fossiilisille energiamuodoille perustuvaa elämäntapaa ja rakentamaan jotain uutta, kestävämpää tapaa olla ja elää tällä planeetalla. Millaista kasvatusajattelua tämä vaatisi ja voisiko ajatus fossiilisubjektista edistää tällaista kasvatusajattelua?

Tässä työssä lähestytään kasvatustieteellisesti kysymyksiä siitä, millaista kasvatusajattelua tarvitaan ekologisesti kestävästä elämäntavan rakentamisesta erityisesti energian filosofian ja fossiilisubjektin näkökulmista. Kasvatustieteestä tarkastelua yhdistetään humanistiseen energiantutkimukseen, joka kuuluu humanistisen ympäristötutkimuksen (eng. environmental humanities) tutkimuskenttään. Humanistinen ympäristötutkimus viittaa 2010-luvulla jalansijan saaneeseen monitieteelliseen tarkasteluun, jossa ekologisia ongelmia, niiden juurisyitä ja ratkaisujen suuntia etsitään erilaisten ihmis- ja yhteiskuntatieteiden sekä filosofisten tutkimusten suunnilta (Lummaa ym., 2020). Tällä tutkimuskentällä filosofit Antti Salminen ja Tere Vadén (2013) käsittelevät teoksessaan *Energia ja kokemus* (2013) energian, erityisesti fossiilisen energian ja öljyn kokemusta sekä sisäistymistä modernin subjektin kokemusrakenteeksi. Tuomalla mukaan humanistisen energiantutkimuksen näkökulmaa voidaan löytää uusia tapoja käsitellä kasvatustieteellisiä kysymyksiä etenkin nykyisessä ajassa, jossa erilaiset ekokriisit värittävät paitsi nykyisyyttä, myös tulevaisuuskuva.

Kasvatuksen yhteydessä on puhuttu ja puhutaan paljonkin ympäristöstä ja ekologisemmasta sekä kestävämmästä elämäntavasta. Varsinkin koulutusinstituutioiden kohdalla voidaan kuitenkin kritisoida, että tämä puhe jää usein kovin pintapuoliselle tasolle, eikä rakenteellisempaa tarkastelua tai kritiikkiä tilanteen juurisyistä esitetä. Esimerkiksi Sorsa, Herrala ja Korhonen (2020) katsovat, että laajamittaista kritiikkiä kulutusta ja kulutusyhteiskuntaa kohtaan ei riittävässä määrin esitetä kouluopetuksessa. Energiatietoisuus puolestaan tyypistyy usein vain uusiutumattomien ja uusiutuvien energialähteiden ja niiden ympäristövaikutusten erotteluun sekä energiansäästämisen tapoihin (ks. esim. Opetushallitus, julkaisuajankohta tuntematon).

Tämän työn tarkoituksena ole väheksyä tällaisiin konkreettisiin ekotekoihin kasvattamista. Muutosta elämäntavoissa ja asennoitumisesta kestävämpiin vaihtoehtoihin tarvitaan myös

yksilötasolla. Kouriintuntuvat ja itse tehtävät toimet voivat olla jopa hyvin olennaisia toivoa ylläpitäviä tekijöitä esimerkiksi ilmastoahdistuksen hallinnassa. Silti yksinään ne eivät tue tarpeeksi laajamittaisten, ihmisten toimesta johtuvien ympäristö- ja ilmastokatastrofien syvällisempää hahmottamista. Yksilötason teot – valojen sammuttelu, huonelämpötilan laskeminen ja veden säästäminen – ovat tärkeitä tekoja. Yhtä perusteltua on silti sekkin, että ainakin pyrittäisiin havainnoimaan myös niitä elämäntapamme perustavanlaatuisia rakenteita ja riippuvuuksia, jotka ovat nykyiselle ekokriisien ja ilmastokatastrofin tielle johtaneet. Kyseessä ei suinkaan ole helppo tehtävä, mutta yksi näkökulma, josta tätä voidaan lähestyä, voisi löytyä juuri energian filosofian ja vielä tarkemmin naftologian lähtökohdista.

Salminen ja Vadén kutsuvat *Energia ja kokemus* -teostaan naftologiseksi esseeksi. Naftologia on heidän kehittämiensä filosofian osa-alue, jolla tarkastellaan öljyn ja muiden fossiilisten polttoaineiden käytön vaikutuksia inhimilliselle elämäntavalle ja kokemukselle. Teos tarkastelee fossiilisubjektin filosofis-historiallista muodostumista modernin ihmisen kokemusrakenteena (Salminen & Vadén, 2013). Fossiilisubjekti on naftologian käsite, joka viittaa nykyihmisen olemassaolon kokemuksen öljyperustaisuuteen. Tällaista subjektiuden kokemusta ylläpitää nyky maailma, jonka monet ”itsestäänselvytykset” rakentuvat erityislaatuisen polttoaineen, öljyn käytön ja siihen liittyvän elämäntavan ympärille. Öljyn laajamittaisen käytön mahdollisuudet ovat vierauttaneet subjektiä monista luonnon kiertokulkujen keskinäisriippuvuuksista ja tyhjentänyt näihin liittyviä kokemuksia.

Vaikka fossiilisen energian – erityisesti öljyn – käyttömahdollisuudet kuuluvat nykyisen teollisuusyhteiskunnan ihmisen kokemuksellisiin perusteisiin, fossiilisubjektin käsitteestä ei ole vielä kovin paljoa tutkimusta. Kasvatuksen näkökulmasta aiheesta on tarkasteltu vielä tätäkin vähemmän. Tutkimuksia fossiilisen energian ja kasvatuksen suhteesta kasvatustieteestä ja kasvatustieteestä on muutamia (ks. esim. Suorsa, 2019; Takkinen, Pulkki & Vadén, 2024; Toivanen, 2022; Värri, 2018), mutta näissäkään tutkimuksissa ei suoraan käsitellä fossiilisubjektiin liittyvää kokemuksellisuutta. Sen takia tässä tutkielmassa pyritäänkin paitsi jatkamaan erityisesti Salmisen ja Vadénin (2013; 2018) esittelemän fossiilisubjektin käsitteen määrittelyä, myös aloittamaan kasvatuksen ja fossiilisubjektin käsitteiden välisen suhteen tarkastelua. Samalla tutkielmassa pohditaan, miten kasvatuksen avulla voitaisiin löytää väyliä ulos tämänkaltaisesta subjektiivisuuden kokemuksesta tai tulla ainakin tietoiseksi siitä.

Keskustelua fossiilisubjektin käsitteen hyödyntämisestä ja sen hyödyistä lähestytään tässä työssä erityisesti mannermaisen kasvatustieteellisen ja sivistystieteellisen perinteen viitekehyksessä.

Tämän perinteen lähtökohtana on oletus kasvatuksesta omana erillisenä alueensa yhteiskunnan toiminnassa, ja joka toimii omien ehtojensa mukaan. Samalla kasvatuksessa on kyse toiseen ihmiseen, subjektiin, vaikuttamisesta (Siljander, 2014, 31–32). Jos halutaan kasvattaa subjektia kohti tietynlaista (=kestävämpää) maailmankuvaa, tulee tarkastella, mitkä voisivat olla tällaisen kasvatuksen ehtoja ja myös sitä, millainen on kasvatettava subjekti, joka elää tietynlaisessa yhteiskunnallis-historiallisessa kontekstissa ja tietyn ajan merkityshorisontissa. Tämän tutkielman tarkemmat tutkimuskysymykset määritellään seuraavasti:

- Mitä fossiilisubjekti tarkoittaa ja mikä on sen rooli nykyaikaisten ekokriisien taustalla?
- Mikä on fossiilisubjektin suhde subjektikäsitteeseen mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoreettisessa kontekstissa?
- Millaisia mahdollisia kehitystarpeita fossiilisubjektin käsitteen avulla voitaisiin osoittaa mannermaisesta kasvatus- ja sivistysteorian subjektikäsitteestä, kun puhutaan kasvatusta ekokriisien aikakaudella?

Fossiilisubjektin ja kasvatuksen käsitteiden teoreettista tarkastelua tarvitaan, jotta voidaan hahmottaa paremmin kasvatustoiminnan ja sen tavoitteiden vaikutusta ja suhdetta kasvatettavaan subjektiin sekä ymmärtää, miten ja millaista subjektia oikeastaan edes pyritään kasvattamaan. Kasvatusta itsessään on loppujen lopuksi käytännön tasolla tapahtuvaa toimintaa, joten vaikka tässä työssä aihetta tarkastellaankin teoreettisesta ja kasvatustieteellisestä näkökulmasta, taustalla on koko ajan kasvatuksen käytännön ulottuvuus ja sen asettamat vaatimukset kasvatustieteelliselle tutkimukselle.

Tutkielma noudattaa seuraavaa rakennetta. Johdannon jälkeisessä luvussa esitellään tämän työn tarkemmat tutkimukselliset lähtökohdat, kuten mitä filosofisella ja kasvatustieteellisellä tutkimuksella tarkoitetaan sekä mitkä ovat työn epistemologiset ja ontologiset kantimet. Kolmannessa luvussa käsitellään, mitä tarkoittaa fossiilisubjektin käsite, miten se liittyy öljyn aikakauteen ja miksi se on valittu tähän työhön keskeiseksi käsiteltäväksi aiheeksi. Neljännessä luvussa esitellään tarkemmin mannermaisesta kasvatus- ja sivistysteorian kontekstia ja sitä, miten sen lähtökohdat on tässä työssä sovellettu. Viidennessä luvussa fossiilisubjektin käsite yhdistetään kasvatus- ja sivistysteoreettiseen keskusteluun ja tarkastellaan, mitä uusia näkökulmia tämä käsite voi kyseiseen keskusteluun tuoda. Kuudes ja viimeinen luku sisältää vapaamuotoisempia pohdintoja aiheesta sekä potentiaalisia viritelmiä jatkotutkimusaiheille.

2 Työn tutkimukselliset lähtökohdat

Kasvatusfilosofian kenttä ja perinne on moninainen ja sirpaleinen, mutta yleisesti ottaen sillä voidaan viitata filosofiseen tutkimukseen, jossa tarkastellaan kasvatuksen luonnetta ja tavoitteita sekä muita kasvatuksen teoriasta ja käytännöstä tulevia filosofisia ongelmia (Harvey, Phillips & Callan, 2018; Leiviskä, 2018). On myös esitetty, että kasvatusfilosofisen tiedon luonne on ensisijaisesti käytäntöä palveleva, koska kasvatustodellisuuden käytännöllinen hallitseminen edellyttää sen käsitteellistä hallintaa (Wilenius, 1987, s. 8-9). Kasvatusfilosofisessa tutkimuksessa on siis kyse kasvatusta ja sen tavoitteita koskevien ajatusten selkeyttämisestä ja uudenlaisten ajatustapojen etsimisestä yhdistelemällä aiempaa tutkimusta uusilla tavoilla. Selkeyden vuoksi huomautettakoon, että etenkin saksankielisessä, ns. mannermaisessa perinteessä kasvatusfilosofisiin kysymyksenasetteluihin on usein viitattu kasvatusteoriana (Leiviskä, 2018), minkä takia näin tehdään myös tässä työssä.

Kasvatusfilosofian metodologiset kysymykset eivät ole myöskään yksiselitteisiä. Frieda Heyting (2001) huomauttaa artikkelissaan, että historian aikana filosofian metodologisista kysymyksistä on ollut lähes mahdotonta päästä yksimielisyyteen, minkä lisäksi keskustelussa on ajauduttu ennemminkin perustavanlaatuisiin kysymyksiin kuin välttämättä suoranaisesti metodikysymyksiin. Filosofisessa tutkimuksessa ei siis ole selkeitä ja johdonmukaisesti toteutettuja metodologisia traditioita. Kasvatusfilosofian alalla on myös hyödynnetty vapaamuotoisesti yleisen filosofian moninaisia analyysimenetelmiä ja argumentointitapoja (Puolimatka, 1995). Näin ollen myös kasvatusfilosofian metodologiaa koskevat kysymykset ovat usein jääneet ilman tarkempaa jäsentelyä tai yhdenmukaisuutta. Filosofisia lähestymistapoja voidaan kuitenkin hahmottaa esimerkiksi sen kautta, millaiseen kysymykseen tutkimuksessa ollaan hakemassa vastausta. Filosofiasa voidaan tarkastella yksittäisiä kysymyksiä todellisuudesta (*a problem*) tai pyrkiä hahmottamaan jonkinlaista ”perimmäistä” totuutta (*the problem*) todellisuudesta, mikä lopulta riippuu tutkimuksen epistemologisista lähtökohdista: mitä halutaan tietää ja miten tietoa perustellaan (Heyting, 2001).

Kasvatusfilosofian osalta jo itse tutkimuskohteen, käytännön kasvatustoiminnan, voidaan nähdä vaikuttavan siihen, millaista kasvatusfilosofista tutkimusta on mielekästä tehdä ja miten. Esimerkiksi kasvatuksen käytännön todellisuus moninaisine kasvatustilanteineen asettaa haasteita lopullisten tai yleispätevien filosofisten totuuksien ja ideaalien laatimiselle. Kasvatusfilosofista tutkimus ei voidakaan tehdä irrallaan tästä kasvatustodellisuudesta, vaan

sen tulee nimenomaan pyrkiä selkeyttämään ja jäsentämään tätä todellisuutta ja palvelemaan sitä (Wilenius, 1987, s. 8).

Wileniuksen esittämä huomio kasvatustieteiden tarkoituksesta käytännön palveluksessa nähdään olennaisena tätä kasvatustieteilijä tutkielmaa ohjaavana ajatuksena. Tarkoituksena on jäsentää mannermaista kasvatustieteiden- ja sivistysteoreettista ajattelua fossiilijärjestyksen käsitteen tarjoaman näkökulman avulla, jotta myös kasvatustodellisuutta voitaisiin pyrkiä alkaa hahmottamaan paremmin vallitsevan ekologisen aikakaudella. Näin ollen kasvatustieteellisesti tässä työssä tarkastellaan yksittäisiä fossiilijärjestyksen ja mannermaisen sivistys- ja kasvatusteorian suhteeseen liittyviä tutkimuskysymyksiä jonkinlaisten perimmäisten totuus-kysymysten sijaan. Pyrkimyksenä on löytää näihin kysymyksiin alustavia vastausehdotuksia, tai ehkä paremminkin avata niiden pohjalta suhteellisen uusia keskusteluja kasvatustieteiden kentällä.

2.1 Tieteenfilosofiset lähtökohdat

Ontologisesti ja epistemologisesti tämä työ olettaa maailman todellisesti olemassa olevaksi paikaksi, josta kuitenkin saadaan tietoa vain ihmisten kokemuksen ja ymmärryksen kautta. Työn tieteenfilosofiset lähtökohdat perustuvat pitkälti fenomenologiseen tieteenfilosofiseen suuntaukseen, jossa maailman ja ihmisen välinen suhde nähdään non-dualistisena ja ilmiöihin itseensä pyritään pääsemään käsiksi nimenomaan kokemusten kautta (Huusko & Paloniemi, 2006). Non-dualismilla tarkoitetaan tässä yhteydessä sitä, että fenomenologisessa suuntauksessa hylätään subjektin (maailmaa havainnoivan ihmisen) ja objektin (havainnoitavan maailman) välinen kuilu siinä mielessä kuin se on empirismin ja rationalismin välillä ymmärretty (Tieteen termipankki, julkaisuajankohta tuntematon). Tämä viittaa siihen, että tieto perustuisi joko vain käytännön kokemukseen tai järkeen (tietoisuuteen) sen mukaan, minkä ajatellaan muodostavan todellisuus. Tällaisten metafyyssisten kysymysten spekuloinnin sijaan fenomenologisen lähestymistavan tarkoituksena on keskittyä ilmiöihin itseensä ja niiden jäsentämiseen (Miettinen, Pulkkinen & Taipale, 2015). Koska ilmiölle pitää olla joku, joka sen havaitsee tai kokee, voidaan ajatella, että ilmiöt liittyvät todellisen maailman ja sitä koskevan kokemuksen (ja kokijan tietoisuuden) siten saumattomasti yhteen (Miettinen, Pulkkinen & Taipale, 2015).

Kyse ei ole pelkkien kokemusten tarkastelusta tai siitä, mitä me oikeastaan koemme; paremminkin fenomenologia on kiinnostunut siitä, miten koemme todellisuuden yleisenä

rakenteena (Miettinen, Pulkkinen & Taipale, 2015). Edmund Husserlin fenomenologisen ajattelun lähtökohtana on, että kokemuksessa maailmasta on olemassa osa, joka tapahtuu suoraan tietoisuuden ja maailman välillä ilman sitä millään lailla välittäviä, idealisoivia tai rationalisoivia ennakkokäsityksiä: tämä tietoisuuden ja todellisuuden välinen niin sanotusti suora yhteyskohta on fenomenologian tutkimuskohde (Pulkkinen, 2015, s. 31-33). Tätä tietoisuuden ja todellisuuden suoran tai ”puhtaan” välin löytämistä on havainnollistettu luonnollisen asenteen ja fenomenologisen asenteen sekä reduktion avulla (Pulkkinen, 2015). Husserlin mukaan maailmaa tarkastellaan lähtökohtaisesti luonnollisen asenteen kautta, mikä tarkoittaa, että maailman oletetaan itsestään selvästi olevan todellinen ja olemassa tietyllä tavalla erilaisten yleisten sitä koskevien ajatusmallien pohjalta (Pulkkinen, 2015). Käytännössä kyse on siis pitkälti samasta asiasta kuin arki ajattelu eli miten maailmaa hahmotetaan jokapäiväisessä käytännön elämässä. Jotta ilmiöihin itseensä päästäisiin kiinni, pitää omaksua fenomenologinen asenne ja redusoida eli sulkeistaa kokemuksesta pois kaikki ne seikat, mitkä pitävät koettua todellisuutta itsestään selvästi ja kyseenalaistamattomasti sellaisena kuin se luonnollisen asenteen kautta näyttäytyy (Pulkkinen, 2015).

Naftologiassa tarkastellaan fossiilisen energian ja erityisesti öljyn laajamittaisen käytön aiheuttamia vaikutuksia inhimilliseen kokemukseen (Salminen & Vadén, 2013, s. 199). Salmisen ja Vadénin mukaan kokemuksellisuuden kautta saatavan tiedon huomioiminen on olennaista, koska energiaa voidaan mitata luonnontieteellisillä ja objektiivisilla menetelmillä vain osittain (s. 114-115). Niillä ei esimerkiksi päästä käsiksi kaikkiin ihmistä liikuttaviin eri voimakkuusasteisiin tunteiden kokemuksiin, kuten vihaan, rakkauteen tai sisukkuuteen. He huomauttavat myös, että juuri fenomenologisesta näkökannasta katsoen esimerkiksi fyysikaalisen voiman ja energian käsitteet saavat merkityksensä vasta siitä kokemuksesta, joka tietoisuuden kautta niitä kohtaan tulee (s. 115). He asemoivat ympäristö- ja yhteiskuntafilosofista tutkimustaan öljyn kokemuksellisuudesta fenomenologisiin lähtökohtiin. (Salminen & Vaden, 2013.) Heidän tutkimuksensa on myös filosofista antropologiaa ja aikalaiskritiikkiä, koska he tarkastelevat ihmisen ominaispiirteitä ja olemusta nykyisellä öljyn aikakaudella filosofisesta ja kriittisestä näkökulmasta käsin.

Tämän työn tarkoituksena ei ole tehdä syväluotaavaa, ”puhtaan” fenomenologista analyysia, mutta epistemologiset ja tutkimukselliset lähtökohdat ammennetaan tästä suuntauksesta. On mahdollista, että öljyn vaikutukseen päästäisiin suoremmin kiinni, tai ainakin sen voisi tehdä eksplisiittiseksi Husserlin kuvaamalla fenomenologisella asenteella. Maailmaa ja todellisuutta voitaisiin pyrkiä tarkastelemaan vapaana ennakkokäsityksistä ja itsestään selvänä pidetyistä

”luonnollisista” tekijöistä. On tärkeää tässä kohtaan tarkentaa Pulkkisen (2015, s. 33) tavoin, että Husserl ei esitä, että tarkastelusta pitäisi poistaa kaikki maailmalliset tekijät ja vetäytyä vain tietoisuuden sisälle, vaan ottaa tietoisuuden ja todellisuuden välinen ”*todellisuuselämä puhtaasti sellaisena kuin se eletään läpi ja liittämättä siihen mitään perusteettomia ennakkokäsityksiä*”.

Öljyn aikakaudella tällaisia perusteettomia ennakkokäsityksiä voivat olla esimerkiksi öljyn mahdollistaman talouskasvun järkkymätön oletus, käsitys ihmisestä luonnosta erillisenä ja jopa ylempänä olentona tai uskomus, että pelkät teknologiset innovaatiot ratkaisevat ihmiskunnan ongelmat. Mitä näiden monesti itsestään selvinä ja arkipäiväisinä pidettyjen ajatusmallien takana oikeastaan on, mitä jää niiden muodostaman todellisuuden jalkoihin? Fenomenologian ydin on nimenomaan tietynlaisessa kyseenalaistamisen ja kysymisen tavassa (Miettinen, Pulkkinen & Taipale, 2015), joka voisi näiden teemojen yhteydessä olla hedelmällinen lähtöpiste ajattelulle. Tämän tutkielman tutkimukselliset ja epistemologiset lähtökohdat nojaavat fenomenologiaan inhimillisen kokemuksen ja todellisuuden leikkauspisteessä. Tämä on perusteltua, koska työssä hyödynnetään Salmisen ja Vadénin fossiilisubjektin käsitettä ja pyritään sen avulla jäsentämään mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian subjektikäsitystä uudella tavalla itsestään selvänä pidetyn öljyn ja tästä seuranneiden ekokriisien maailmassa.

2.2 Mannermainen kasvatus- ja sivistysteoria tutkielman viitekehyksenä

Suurin osa tutkimuksen eettisistä kysymyksistä liittyy erityisesti empiiristen tutkimusten aineiston käsittelyyn, tutkittavien henkilöiden kohteluun sekä tutkimuksen ja sen analyysin selkeään kuvaamiseen toistettavuuden mahdollistamiseksi. Koska tämä työ on teoreettinen tutkimus, ei suurin osa näistä kysymyksistä ole tässä yhteydessä olennaisia. On kuitenkin perusteltua, että myös teoreettisessa ja kasvatustieteellisessä tutkimuksessa tutkija huolehtii tutkimuksensa selkeästä ja johdonmukaisesta kuvaamisesta ja johtopäätöksensä asianmukaisesta perustelemisesta, jotta tutkimuksen hyvä tieteellinen käytäntö ja integriteetti voidaan todentaa. Tämän työn hyvää tieteellistä käytäntöä ja luotettavuutta taataankin muun muassa esittelemällä selkeästi työn tutkimukselliset ja teoreettiset lähtökohdat, joille tutkimuskysymykset on perustettu. Tekstissä kiinnitetään viittauskäytäntöön erityistä huomioita, jotta viittaukset aiempaan tutkimukseen ja tutkijan omiin ajatukset erottuvat selkeästi toisistaan. Lisäksi pyritään mahdollisimman selkeään ja tarkkaan kuvaukseen siitä,

millaisia uusia ajatuksia ja ajatusmalleja tutkimuskohteesta muodostetaan tutkimuksen lopputuloksena, ja miten näitä perustellaan.

Yksi tämän tutkielman kannalta olennainen luotettavuuteen ja eettisyyteen liittyvä kysymys on se, millä perustein mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian näkökulma on valittu ja miten se vaikuttaa tarkasteltavaan aiheeseen. Kasvatustieteellisiä ja -filosofisia suuntauksia on useita, mutta mannermaiseen traditioon on päädytty seuraavista syistä. Ensinnäkin mannermaisessa traditiossa käsitellään keskeisesti sosialisatiota ja sivistystä eli vallitsevaan sosiaalistumista ja toisaalta vallitsevan ylittämistä. Fossiilisubjektiksi tuleminen voidaan nähdä pitkälti sosiaalistumisena vallitsevan öljyn aikakauden tapoihin (ks. tarkemmin luku 4.1). Sivistykseen liittyvä vallitsevan ylittämisen ajatus puolestaan liittyy fossiilienergialle perustuvan elämäntavan ylittämiseen (ks. tarkemmin luku 4.2). Näiden käsitteiden yhdistäminen fossiilisubjektin kanssa voi tarjota hyvin mielenkiintoisia keskustelun lähtökohtia.

Toiseksi mannermainen kasvatusta- ja sivistysteoria juontaa juuriaan Euroopan valistuksen ajan ajattelijoihin sekä muiden eurooppalaisten klassisempia ja tuoreempia ajattelijoiden (esimerkiksi Johan Amos Comenius, Immanuel Kant, Jean-Jaques Rousseau, Johann Friedrich Herbart, Dietrich Benner) tuotantoihin, jotka eivät ole pelkästään tai edes ensisijaisesti kasvatuksen kontekstiin liittyviä. Mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kehitykseen ovat siten vaikuttaneet ja sen perinnössä näkyvät viitteinä laajemmatkin eurooppalaiset filosofiset keskustelut ja lähtökohdat. Salminen ja Vadén (2013) kritisoivat, että energiafilosofinen lähtökohta on jäänyt vajaalle huomiolle laajemmaltikin eri tieteenaloilta. Energian filosofia ei ole edustanut valtavirtaa eurooppalaisessa tieteellisessä tai filosofisessa keskustelussa, joten voidaan ajatella, että tämä perintö näkyy myös mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysteoriassa. Tästä syystä energiafilosofisten ja naftologisten käsitteiden esittelyllä voidaan ajatella olevan hedelmälliset lähtökohdat avata tässä traditiossa uusia näkökulmia ja osoittaa kritiikin sekä kehityksen kohteita.

Viitekehys tuo aina tutkimukseen tietynlaisen lähtökohdan ja vaikuttaa sen tuloksiin. Mannermaiseen traditioon keskittyminen luo tähän tutkielmaa eurosentrinen näkökulman, kun aihetta tarkastellaan eurooppalaislähtöisen tieteellisen teorian viitekehyksessä. Työn tuloksena saatuja näkökulmia ja keskustelun lähtökohtia ei siten voida suoraan sellaisenaan siirtää esimerkiksi toiseen kulttuuriseen kontekstiin tai esittää yleismaailmallisena ja yhteismitallisena – vaikka eurooppalaisilla historiallisesti siihen onkin ollut taipumusta.

Mannermaiseen kasvatusta- ja sivistysteoriaan kuuluva Bildung (suom. sivistys) -ajattelu on saanut vahvaa kritiikkiä myös esimerkiksi feministisen analyysin tutkimuksessa. Teoriaperinteen on nähty esimerkiksi tuottavan ja käsittelevän tietoa hyvin länsimaalaiskeskeisestä, individualistisesta, maskuliinisesta sekä kolonialistisesta näkökulmasta (Taylor, 2019). Kasvatusteorioita kohtaan yleisesti on myös esitetty posthumanistisen tutkimuksen näkökulmasta kritiikkiä teorioiden ihmiskeskeisyydestä (Snaza ym., 2014). Posthumanistien huomioima ei-ihmismäinen maailma (eng. nonhuman world) pyrkii huomioimaan muutkin eliöt sekä myös elottomat olennot osana maailmaa ja siirtymään ihmiskeskeisestä tarkastelutavasta pois (Snaza ym., 2014). Tämä kritiikki osuu myös mannermaiseen kasvatusta- ja sivistysteoriaan, joka on lähestymistavaltaan hyvin ihmiskeskeinen. Näiden kritiikkien lisäksi voidaan huomauttaa myös, että mannermaisessa traditiiossa on perinteisesti nostettu jalustalle järki ja tieto (ks. esim. Siljander, 2014, s. 24) ja jätetty tunteiden merkitys ihmisen toiminnassa vähempään arvoon.

Tutkielma olisi hyvin erilainen, jos lähtökohdaksi olisi valittu jokin toinen kasvatustieteellinen teoreettinen suuntaus tai keskustelu, kuten esimerkiksi kriittinen kasvatustiede, jossa on alusta pitäen nostettu esille vahvasti yhteiskuntakritiikkiä, kasvatukseen liittyvää valtaa ja poliittisuutta sekä yksilöpainotteisuuden kritiikkiä (Siljander, 2014, s. 147-149). Nämä valitun lähtökohdan vaikutukset ja rajoitteet on syytä pitää mielessä tarkasteltaessa tutkielman lopputuloksia. Vaikka mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysteoriassa on omat puutteensa, on ehkä juuri sen takia tärkeää tuoda tämän tradition tarkasteluun mukaan uusia ja ennen pitkälti käsittelemättömiä näkökulmia, kuten energian filosofian käsitteitä.

3 Fossiilisubjekti

Salminen ja Vadén (2013; 2018) tuovat osaksi filosofista keskustelua fossiilisubjektin eli toiselta nimeltään naftistisen subjektin käsitteen. Fossiilisubjekti yhdistää käsitteenä kaksi asiaa, fossiilin ja subjektin. Tässä yhteydessä fossiili viittaa fossiilisiin energianlähteisiin, kuten raakaöljyyn ja siitä jalostettuihin polttoaineisiin, kivihiiileen ja maakaasuun. Subjekti puolestaan tarkoittaa ihmistä maailman kokijana ja siellä toimijana. Fossiilisubjektin käsitteellä Salminen ja Vadén (2013; 2018) pyrkivät kuvaamaan, kuinka nykyinen normalisoitu elämäntapamme ja koko olemassaolon kokemuksemme perustuu erikoislaatuiselle ja vääjäämättä joskus loppuville fossiilisille energianlähteille eli öljylle, maakaasulle ja kivihiielle. Fossiilisubjektin kokemus on naftistinen. Naftismin ajatuksen he määrittelevät seuraavasti: ”mikä tahansa ajatussuunta, jossa uskotaan yleispäteviksi ja pysyviksi ilmiöitä, jotka ovat tosiasiasa seurausta fossiilisten polttoaineiden, erityisesti öljyn, laajamittaisesta käytöstä” (Salminen & Vadén, 2013, s. 200).

Fossiilisubjektin käsitteen avulla voidaan avata keskustelua öljyn olemassaolon ja voiman vaikutuksesta kasvatustoimintaan ja sitä koskevaan ajatteluun. Subjektin energeettisten perusteiden näkökulmaa ei kasvatustieteellisessä ajattelussa ja kasvatustieteessä ole juurikaan käsitelty, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta (ks. esim. Suorsa, 2019; Takkinen, Pulkki & Vadén, 2024; Toivanen, 2022; Värrö, 2018). Kasvatustiede ja kasvatustieteessä eivät suinkaan ole tässä tilanteessa yksin, vaan kuten Salminen ja Vadén (2013, s. 37, 50) huomauttavat, ei öljyn ja sen tuottaman energian vaikutusta ole juuri lainkaan analysoitu myöskään esimerkiksi filosofisesti tai sosiologisesti. Syiksi tälle sokeahkole pisteelle Salminen ja Vadén arvuuttelevat fossiilisten polttoaineiden itsestään selväksi koettua asemaa, liian lähelle tulevan tutkimuskohteen vaikutusta tai yksinkertaisesti sitä, että on totuttu erottelamaan aineita ja ajatuksia koskeva tutkimuksen tekeminen.

Fossiilisubjekti kuvaa nykyisen elämänmuotomme kokemusta ja kokemuksellista kokonaisuutta sekä tietynlaista subjektina olemista. Fossiilisubjektin käsitteemme pohjustaa useilla tavoilla siihen, miksi olemme nykyisessä ekokriisin tilassa. Fossiilisubjektin käsite auttaa kuvaamaan niitä normalisoituja naftistisia yhteiskunnallisia ja maailmankuvallisia rakenteita, jotka kaikessa itsestään selvyyden ja arkisuuden tunteessaan vievät ihmiskuntaa ja muita eliölajeja lähemmäs esimerkiksi ekologien keuhkuspisteiden ylittämistä. Suuret muutokset ekosysteemeissä vaikuttavat eri lajien selviytymisen mahdollisuuksiin ja aiheuttavat

ihmiskunnalle sekä muille eliölajeille pahimmillaan suurta kärsimystä. Kasvatuksen näkökulmasta onkin mielenkiintoista, minkä takia meistä tulee fossiilisubjekteja sekä miten fossiilisubjektin käsitteellä voidaan osoittaa mannermaisen kasvatusta ja sivistystä koskevan teoretisoinnin mahdollisia puutteita.

3.1 Öljyn voima

Kansainvälisen energiajärjestön (eng. International Energy Agency) mukaan vuonna 2019 peräti 81 % maailman energiatuotannosta tuli fossiilisista polttoaineista (International Energy Agency [IEA], 2021). Tästä määrästä öljy muodosti suurimman osan 30,9 %:lla (IEA, 2021). Energiaksi muutettuna öljyn energiatuotanto oli vuonna 2019 yhteensä 190 eksajoulea (IEA, 2021). Yksi eksajoule vastaa noin 174 miljoonaa öljytynnyriä (Koppelaar, 2012), joten vuoden 2019 öljyllä tuotetun energian määrä vastasi noin 33 060 miljoonaa öljytynnyriä.

Nämä luvut ovat vain joitain esimerkkejä siitä, millaisella volyymilla öljy on muuttanut tapaamme olla ja kokea maailma. Salminen ja Vadén (2013) kiinnittävät erityisesti huomioita öljyn korkeaan EROEI (eng. energy returned on energy invested) -arvoon eli lukuarvoon, joka kertoo energian lähteen kustannustehokkuudesta; öljystä saadaan paljon enemmän energiaa käyttöön, kuin mitä sen tuotantoon joudutaan käyttämään energiaa. Öljyn tuottaman energian suunnaton ylijäämä mahdollistaa modernin maailman valtavan ylikulutuksen. Öljyn EROEI-arvo on ylivoimainen muihin polttoaineisiin verrattuna, minkä lisäksi öljyn nestemäinen muoto on tehnyt siitä paljon helpommin ja tiiviimmin kuljetettavan kuin vaikkapa kivihielestä (Salminen & Vadén, 2013, s. 65-66). Lisäksi öljyn jalostettavuus energianlähteen lisäksi lukuisiin muihin tarkoituksiin tekee siitä hyvin monipuolisen ja omalakisien aineen.

Öljyn olemassaolo värittää inhimillistä kokemusta hyvin monella eri tavalla niin ajatusmalleissa, arvomaailmassa kuin kirjaimellisesti fyysiselläkin tasolla esimerkiksi kehoihimme varastoituneena mikromuovina (ks. esim. Thompson ym., 2024). Öljyn mahdollistamat hyödykkeet (ja turhakkeet) ovat muokanneet tapojamme hahmottaa maailmaa ja elämää. Kaupungit voidaan suunnitella ja rakentaa sillä ajatuksella, että ihmiset voivat liikkua paikasta toiseen nopeasti polttomoottoriautoillaan ja on normaalia, että näille pyörillä kulkeville metallikopperoille rakennetaan leveitä teitä ja varataan suuria, asfaltilla peittyjä maa-aloja. Muovisia kertakäyttöpakkauksia ei tule edes huomanneeksi niiden paljouden keskellä. Voidaan ajatella, että öljy ja sen avulla ja siitä tuotetut asiat kuuluvat osaksi – Husserlin

fenomenologian termillä ilmaistuna – luonnollista asennetta nykypäivänä (ks. Pulkkinen, 2015). Salminen ja Vadén (2013, s. 66) kuvaavatkin öljyn valtavan voiman vaikutusta tapaamme ajatella ja nähdä maailma; öljy ja sen ominaisuudet otetaan vastaan niin itsestäänselvyyksinä, että niitä pidetään jopa yhteiskunnan ja luonnon lainomaisuuksina.

Öljy on läsnä mitä pienimmissä arkipäiväisissä esineissämme ja rituaaleissamme. Olennaista tässä on se, miten öljy ”erottamalla yhdistää” nämä arkiset ja yksilölliset kokemukset globaalisti levittäytyviin ympäristötuhoihin, sortoon ja valtakamppailuihin (Salminen & Vadén, 2013, s. 54). Erottamalla yhdistämistä Salminen ja Vadén (2013) kutsuvat vierauttamiseksi, mikä käytännössä tarkoittaa sitä, että meidän kokemuksemme öljystä on vieraantunut kauas pois öljyn alkulähteistä. Öljyn ja muiden fossiilisten energianlähteitten käsittämätön volyymi on mahdollistanut sen, että kolonialistisen talouden ryöstöluonne on saatu piilotettua kauas pois näkyvistä (Salminen & Vadén, 2013, s. 188). Yhdessä kolonialististen valtarakenteiden ja riiston kanssa runsas ja tehokas öljy mahdollistaa sen, että tuotteet voidaan valmistaa kaukana niiden lopullisilta markkinapaikoilta. Näin ostajan näkymättömiin jäävät esimerkiksi tuotteen raaka-aineiden hankintaan, työstämiseen ja työstä aiheutuviin saasteisiin liittyvät ilmiöt ja ihmisoikeusrikkomukset. Vastaavasti tuotteen jälkeen jäävät jätteet voidaan samalla lailla viedä käsiteltäväksi – tai dumpattavaksi – jälleen kauas pois silmistä. Energiaa voidaan siis käyttää ensin tulevan jätteen tuottamiseen, kuljettamiseen ja sen jälkeen vielä sen jätteeksi muuttamiseen ja uudelleen kuljettamiseen pahimmillaan ympäri maapalloa.

Esimerkiksi kun mutustamme muovikääreeseen pakattua suklaapatukkaa, emme välttämättä edes huomaa ajatella tämän arkisen kääreen yhteyttä jonnekin kauas Lähi-Idän öljykentille ja näiden kenttien valtataisteluihin tai Tyynenmeren muoviroskalauttoihin, kun heitämme kertakäyttöisen kääreen jätteenä pois patukan syötyämme. Samaa logiikkaa voidaan myös soveltaa patukan sisältämän suklaan raaka-aineisiin ja niitten alkuperään. Keskitytään tässä yhteydessä tarkastelemaan aihetta kuitenkin ensisijaisesti öljyn näkökulmasta (joskin suklaan valmistus ja kuljetus vaativat myös öljyä monella tavalla). Yhteydet öljyn eri hetkien välillä ovat käsittämättömän pitkiä öljyn itsensä ansiosta; öljy mahdollistaa suuret välimatkat ja samalla häivyttää näkyvistä yhteyden lähellä ja kaukana olevan välillä, vaikka lähellä oleva on olemassa ainoastaan kaukaisen mahdollistamana (Salminen & Vadén, 2013, s. 54).

3.2 Öljyn aikakauden erityispiirteitä

Vaclav Smil (2019) käsittelee teoksessaan, kuinka ihmiskunta on ollut hiilivetyjen eli raakaöljyn ja maakaasun kanssa jossain määrin tekemisissä eri tavoilla jo pitkään. Antiikin aikana näitä hyödynnettiin rakennusmateriaaleina ja Kiinan Han-dynastiassa kehitettiin jopa bambuputkisia maakaasun kairaustorneja jo noin pari sataa vuotta ennen ajan laskun alkua (Smil, 2019, s. 274-275). Raakaöljyn käsittelyn varhaisin ja pisin historia esiteolliselta ajalta löytyy nykyisen Azerbaidžanin alueelta, jonka öljykaivoja ja -lampia on kuvattu keskiajan kirjallisissa lähteissä (Smil, s. 275). Varsinaisesti öljyn tuotanto ja käyttö räjähtivät kasvuun kuitenkin vasta teollisella ajalla tavalla, jollaista ei ollut ennen nähty.

Öljyn aikakaudella tarkoitetaan tässä yhteydessä 1800-luvulla käynnistynyttä ihmiskunnan historian vaihetta, jolloin kaupallinen raakaöljyn poraus ja hyödyntäminen alkoivat kehittyä verrattain nopeaa tahtia. Vaikka öljy pitkälti hävisikin sähkölle kilpailussa valaistuksesta, sen hiiltä helpompi käsiteltävyys, jalostettavuus ja korkea EROEI-arvo sekä juuri samoihin aikoihin kehitetty polttomoottori takasivat sille kuitenkin aina nykypäivään asti melkein pähtymättömästi kasvavan kysynnän polttoaineen ja lukuisina muina jalosteina (Smil, 2019, s. 278). 1900-luvun aikana öljyn tuotanto 200-kertaistui aiemmasta ja vuodesta 1964 alkaen se on ollut maailman yleisimmin käytetty polttoaine (Smil, 2019, s. 311).

Salminen ja Vadén (2013) määrittävät tämän aikakauden myös öljyn kokemuksen aikakaudeksi eli ajaksi, kun ihmiskunta on huomaamattaan tottunut ja alkanut pitää normaalina öljyn mahdollistamia kokemuksia elämästä ja maailmasta. Ihmiskunnan historiassa öljy ja sen avulla tuotettu energia ja työ ovat kuitenkin suuri poikkeus. Valtaosan ihmiskunnan historiasta tärkeimmän työn energian lähteen ovat muodostaneet elolliset liikuttajat eli pääosin ihmiset itse ja heidän valjastamansa eläimet sekä elottomat liikuttajat eli esimerkiksi vesirattaat ja -turbiinit sekä tuulimyllyt (Smil, 2019, s. 435). Biopohjaisia materiaaleja, esimerkiksi puuta ja olkea, on poltettu iät ja ajat ja puuhiiltäkin on hyödynnetty pitkään, mutta fossiiliset polttoaineet ja erityisesti öljy ovat olleet merkittävän laajuisessa käytössä polttoaineen vain parisen vuosisataa (Smil, 2019, s. 441). Yksilöllisenä ja kollektiivisena kokemuksena tämä aika on kuitenkin tuonut ihmiskunnan aivan uudenlaisten tunteuksien ja ilmiöiden äärelle aiempaan historiaan verrattuna.

Eräänä öljyn aikakauden erityispiirteenä Salminen ja Vadén (2013) pitävät kiihtyvyyttä, joka on kokemusten lisäksi vaikuttanut itse kokemuksellisuuteen. Öljyn liikkuvuus ja muokattavuus

ovat tuoneet monilla eri tavoin vauhtia ihmiskunnan elämään. Vauhti on lisääntynyt konkreettisilla tavoilla; pystymme öljyn energisoimana esimerkiksi kulkemaan erittäin pitkiä matkoja aivan uskomattomalla nopeudella niin maalla, vedessä kuin ilmassakin. Matkustamme päiväksi tai pariksi toiselle puolelle maata, koska sinne pääsee helposti ja nopeasti. Matka toiselle puolelle maapalloakaan ei vie kohtuuttomasti aikaa, vaan on aivan arkipäiväistä toimintaa. Näilläkin nopeuksilla matka voi silti tuntua etenevän hitaasti, vaikka kuljemme nopeammin, kuin olemme koskaan aiemmin historiassa kulkeneet; ”Joko ollaan perillä?” Voidaan ajatella, että tämä on vaikuttanut myös laajemmin ajatusmalleihimme siitä, miten nopeasti asioiden pitäisi toimia. Esimerkiksi kiroilemme, kun bussi menee nenän edestä, vaikka seuraava on jo muutaman minuutin päästä tulossa. Voidaan ajatella, että öljyllä on ihmissubjektia ja subjektin kokemusta muokkaava ja muuttava vaikutus, joka omaksutaan erityisesti sosialisatiion kautta, mutta johon myös toisaalta kasvatetaan. Loppujen lopuksi kysymys on siitä, mitä ympäröivä yhteisö ja yhteiskunta pitävät normaalina ja eteenpäin siirtämisen arvoisena.

Öljy on itsessään hyvin muunneltavaa ja jalostettavaa, minkä lisäksi sen korkea EROEI-arvo mahdollistaa muiden raaka-aineiden ja asioiden näennäisesti loputtoman muokkaamisen. Toinen öljyn aikakautta kuvaava tunne syntyykin siitä, että minkä tahansa asian voi muuttaa miksi tahansa toiseksi asiaksi, kunhan resurssit vain suunnataan oikein (Salminen & Vadén, 2013, s. 66). Kaikki asiat ovat muutettavissa, vaihdettavissa ja hallittavissa öljyn ihmiskunnalle tarjoaman voiman avulla, asioita voidaan muokata tai jopa hävittää kokonaan. Esimerkiksi öljystä itsestään voidaan tehdä vaikka mitä kuviteltavissa olevia esineitä juomapulloista humoristisiin jääkaappimagneetteihin. Näyttääkin, että vain ihmisen mielikuvitus on rajana uusille öljystä jalostetuille muovisille esineille. Öljy mahdollistaa uusien tuotteiden jatkuvan valmistuksen, joten rikkinäiset tai vain pois muodista menneet esineet voi helposti ja usein korjaamista halvemmalla vaihtaa uuteen. Kaikkia esineitä ei edes valmisteta korjattaviksi; kenties siksi, koska tuntuu, että eiväthän öljy ja sen mahdollistamat resurssit voi loppua. Miksei siis voisi rahastaa myymällä aina uutta ja enemmän? Omaisuus voi helposti kasvaa määrällisesti, mutta samalla materia menettää merkitystään ja arvoaan, koska taustalla on hyvin usein tunne siitä, että sen voi milloin tahansa korvata toisella.

Öljyn aikakautta määrittää hyvin perustavanlaisella tavalla myös erilaiset kokemuksen laadut. Salminen ja Vadén (2013, s. 62) hyödyntävät filosofi Georges Bataillen homogeenisen ja heterogeenisen energian kokemuksellisuuden käsitteitä. Homogeeninen tarkoittaa Bataillen mukaan yhteismitallisuutta ja yksiaineistamiseen, rajallisuuteen ja hallintaan liittyvää

kokemuksen laatua tai elämän aluetta, kun taas heterogeeninen edustaa yhteismitattomuutta, eriaineksisuutta ja yleistä tarkoituksettomuutta ja päämäärättömyyttä (Salminen & Vadén, 2013, s. 62, 198-199). Energia, fossiilisessa tai muussa muodossaan, edustaa heterogeenisyyttä; se on eriaineksista ja toimii itsessään vailla päämäärää tai välittämättä hallinnasta tai hallittavuudesta. Esimerkkinä Salminen ja Vadén (2013) käyttävät auringon energiaa, joka säteilee maapallolle täysin päämäärättömästi ja tuhlailevasti; sen energiaa ei ole itsessään tarkoitettu mihinkään eikä minkään vuoksi. Sen sijaan esimerkiksi ihmisen energian käyttö edustaa homogeenisyyttä; energia muutetaan työksi, se pyritään yhteismitallistaan ja saamaan palvelemaan tiettyä tavoitetta kapitalismin rattaissa (Salminen & Vadén, 2013).

Tällä jaottelulla Salmisen ja Vadénin voidaan katsoa hahmottelevan sitä, miten erilainen aine ja kokemuksen tuottaja öljy itsessään on verrattuna siihen, miten ihmiskunta on pyrkinyt sen saamaan hallintaan ja käyttöönsä. Öljy on voima, joka ei palvele mitään tai ketään eikä sitä ole sellaiseksi millään lailla edes tarkoitettu. Se toimii heterogeenisesti omien lakiensa ja olemassaolonsa mukaisesti säilyttäen oman voimansa maan alla maaten tai tuhlaten sitä syytymällä vaikkapa metsäpalon ilman mitään sen kummempaa tarkoitusta. ”Tuhlata” on toki hiukan huono termi tässä yhteydessä, koska tämä olettaisi voimalle paremman käyttökohteen, mitä tässä tapauksessa ei ole. Ihminen puolestaan on pyrkinyt saamaan öljyn toimimaan omien halujensa mukaisesti hallituilla, tarkoituksellisilla ja päämäärätietoisilla tavoilla. Loppujen lopuksi kysymys on itseisarvon ja välinearvon eroista. Homogeeninen kapitalistinen tuotantokonejärjestelmä, joka edustaa välinearvoa, on rakennettu kestäättömästi heterogeenisen, itseisarvoa edustavan tuottamattoman ja tuhlailevan päälle (Salminen & Vadén, 2013, s. 64).

Suorsa (2019) hyödyntää erityisesti tätä naftologista homogeenisen ja heterogeenisen kokemuksen laadun lähtökohtaan omassa, ihmisen toimintaa fossiilikapitalismissa käsittelevässä kasvatuspsykologisessa artikkelissaan. Hän yhdistää tutkimuksessaan erityisesti homogeenisyyden ja nihilismin toisiinsa tarkastellessaan, miten nämä fossiilikapitalistisen maailman ajattelutavat ja kokemukset voivat vaikuttaa taustalla esimerkiksi opiskelijoiden osallistamiseen ja hyvinvointiin tähtäävässä keskustelutilanteessa (Suorsa, 2019). Salminen ja Vadén (2013, s. 200) kuvaavat nihilismin tarkoittavan ”*merkityksettömyyden, välinpitämättömyyden ja yhdentekevyyden kohoamista hallitsevaksi arvoksi*”. Heille se kuvaa teollistuvan ja kapitalisoituvan maailman ajankuvaa, jossa kaikki arvot ja pyrkimykset tyhjenevät merkityksestä ja jäljelle jää vain teknologinen järjestys ja sen toteuttaminen välineellisesti ilman itseisarvoa (Salminen & Vadén, 2013, s. 103-113).

Suorsa (2019) havainnoi tutkimuksessaan nihilististä asennoitumista sellaisiin asioihin, joista koetaan, ettei niille voida tehdä mitään; tällaiset asiat painetaan hänen mukaansa ”nihilistiseen usvaan” ja keskitytään mieluummin sellaisiin asioihin, jolle voidaan (helpommin) tehdä jotakin. Vaikka ihmisellä on suhteellisen luontainen tarve vaikuttaa omiin elämisen (ja työskentelyn) olosuhteisiinsa, laajamittaiseen ympäröivien olosuhteiden muokkaamisyhteyteen liittyy aina myös riskejä yksilön sen hetkistä asemaan kohtaan; miten asema voi muuttua, voiko se huonontua muutosten myötä (Suorsa, 2019)? Lopputuloksena on, että asioiden juurisyiden hoitamisen ja vallitsevien toiminnan raamien muokkaamisen sijaan keskitytään kasvatuspsykologisesti sanoen ”vain korvien väliin” eli ihmisten toiminnan muokkaamiseen sille asetettujen raamien ehdoilla (Suorsa, 2019).

Suorsa (2019) tarkastelee tätä ilmiötä kouluruokailun ja oppilaiden hyvinvoinnin kehittämisen kontekstissa, mutta samantyylinen ilmiö voidaan havaita myös muissa konteksteissa. Esimerkiksi ilmastonmuutokseen liittyvässä keskustelussa painotetaan kovin usein yksilöiden valintoja ja pieniä arjen ekotekoja. Vaihda sähköautoon, kierrätä ja valitse kasvisvaihtoehto lounaalla. Tällaisia muutoksia onkin usein ainakin suhteellisen helppo toteuttaa. Nykyään niitä saatetaan erilaisten palveluntarjoajien toimesta myös helpottaa entisestään, esimerkiksi ilmoittamalla kunkin lounasvaihtoehdon hiilijalanjäljen tai tuomalla muovinkeräyspisteet taloyhtiöiden pihalle. Samalla kuitenkin nihilistisessä usvassa uinuvat isommat muutokset, joita voisi – tai ehkä jopa nykyisessä ilmasto- ja ekokatastrofin tilanteessa pitäisi – tehdä ympäröiviin rakenteisiin ja totuttuun elämäntapaan. Miksei sähköautojen sijaan keskityä tarkastelemaan sitä, miten joukkoliikennettä ja kevyen liikenteen mahdollisuuksia voitaisiin parantaa infrastruktuurin avulla? Miksi keskitytään enemmän tuotteen kierrättämiseen ja loppusijoitukseen sen tuotannon sijaan? Miksi kasvisruoka on erillinen erikoisruokavalio ja valinta, eikä kaikkien lautaselta löytyvä normaali, ihan tavallinen ruoka? Suuret tai ainakin suurelta tuntuvat muutokset tarvitsevat tilaa ihmisten mielissä ja vallitsevan olemassaolon ja elämäntavan uudelleenajattelua. Tällaisia uudelleenajattelun mahdollisuuksia voidaan nähdä muun muassa juuri kasvatuksessa ja sen edistämässä sivistysprosessissa.

3.3 Miten fossiilisubjektisi tullaan?

Tärkeän kysymyksen muodostaa, miten meistä on tullut fossiilisubjekteja? Fossiilisubjektin juuret ovat teollistumisen alkamisessa ja kehityksessä sekä tähän liittyvässä työssä ja sen

määrässä. Viimeisen parin vuosisadan normi, jossa teollistuneet yhteiskunnat ovat kasvaneet ja lisänneet huimaavalla tahdilla pääosin fossiilisilla polttoaineilla ja etenkin öljyllä tehtävän työn määrää, on luonut huteran ja jokseenkin väliaikaisen perustan monille modernin elämän itsestään selvyyksille (Vadén & Salminen, 2018).

Historiallinen polkuriippuvuus öljystä on myös tehokkaasti vahvistanut itse itseään sekä aiheuttanut arvaamattomien ilmiöitä esimerkiksi maailman politiikassa. Esimerkiksi Yhdysvaltojen liiankin helposti saatavilla oleva massiivinen öljyvaranto siivitti kehittämään öljyn käyttötarkoituksia ja osaltaan vimmaa haalia kyseistä polttoainetta myös muualta maailmasta (Salminen & Vaden, 2013, s. 68). Suomikin on pitkään ollut vahvasti riippuvainen Venäjästä erityisesti fossiilisten polttoaineiden tuonnin suhteen. Venäjältä tuotu energia on kattanut jopa 60–65 % kaikesta Suomeen tuodusta energiasta erityisesti fossiilisten polttoaineiden suhteen; esimerkiksi vuonna 2019 Suomeen tuodusta raakaöljystä 91 % tuli Venäjältä, kun taas maakaasun osalta vastaava luku oli 100 % (Solanko, 2021). Venäjän hyökättyä Ukrainaan vuonna 2022 energian laajamittainen tuonti Venäjältä on loppunut ja tilalle on noussut suuremmilla tuontiosuuksilla esimerkiksi Viro, Ruotsi ja Norja (Berg-Andersson, julkaisuajankohta tuntematon).

Myös kapitalismi poliittisena ja taloudellisena järjestelmänä on liittynyt olennaisesti yhteen fossiilisten polttoaineiden mahdollistaman lisätyön ja kasvun kanssa (Vadén & Salminen, 2018). Salminen ja Vadén (2013, s. 48-50) määrittelevät neljä niin sanottua produktivistisen tuotantokoneen itseliikunnan ehtoa, jolla he kuvaavat sitä, miten ja millaisilla ehdoilla nykyinen, tuottavuutta ja tehokkuutta korostava olemisen muotomme on kehittynyt ja fossiilisten polttoaineiden käyttö tullut normiksi. Pelkkä öljyn olemassaolo itsessään ei ole johtanut sen laajamittaiseen hyödyntämiseen tai öljyyn perustuvan maailmankuvan ja subjektiviteetin rakentumiseen. Myös muiden historiallisten ja yhteiskunnallis-sosiaalisten olosuhteiden on täytynyt olla tälle kehitykselle suotuisia. Ehtojen välillä voidaan nähdä myös tietynlaista keskinäistä toistensa ruokkimista, jota voidaan kuvata ”itseliikunnoksi”. Matka kohti öljyn kannattelemaa elämää tuskin on ollut kovin tietoinen tai kaikilta osin tarkoitettukaan prosessi, vaan olosuhteet ovat myös sysänneet kehitystä eteenpäin.

Ensimmäinen tämän produktivistisen tuotantokoneen itseliikunnan ehto on sopivat henkiset olosuhteet. Tämä tarkoittaa ihmisyhteisöä, joka suostuu ja on jopa halukas toimimaan ja muokkaamaan maailmaa ja itseään tuotannon ehdoilla ja kasvavan tuotannon hyväksi; kapitalistinen kilpailuyhteiskunta vastaa hyvin tätä mielentilaa (Salminen & Vadén, 2013, s.

48). Jos yhteisö ei koe mitään arvoa tehokkuudella ja tuottavuudella tai niiden kasvattamisella, on ihmisiä huomattavasti vaikeampi saada innostumaan rakentamaan elämäänsä näiden asioiden ympärille. Toisen ehdon mukaan myös sosiaalisten olosuhteiden pitää olla sopivat eli yhteiskuntamuodon, sen toimintojen ja rakenteiden pitää olla kykenevä mahdollistamaan öljyn avulla saavutettavaa työnjakoa sekä talous- ja väestönkasvua (Salminen & Vadén, 2013, s. 49). Tarvitaan riittävästi yhteiskunnallisia – jopa globaaleja – rakenteita ja organisoitumista, jotta esimerkiksi öljyn mahdollistama monimutkainen, pieniin osiin ja pitkiin ketjuihin sirpaloitunut työnjako saadaan järjestettyä.

Kolmas ehto liittyy teknologiaan. Oikeaan aikaan tullut ja riittävän kehittynyt teknologia on mahdollistanut fossiilisten polttoaineiden hyödyntämisen sopivassa henkisessä ja sosiaalisessa kontekstissa (Salminen & Vadén, 2013, s. 49). Smil (2019) käsittelee teoksessaan, että vaikka öljyä saatiin pienissä määrin käyttöön jo antiinkin aikana, sen laajamittaisempi ja tehokkaampi käyttö mahdollistui vasta 1900-luvun loppupuolella uusien teknologioiden myötä. Neljäs ehto ovat fossiiliset polttoaineet itse. Tämä tarkoittaa, että fossiilisia polttoaineita on pitänyt olla olemassa ja ihmisen saatavilla sekä jalostettavissa (Salminen ja Vadén, 2013, s. 50). Salminen ja Vadén kuitenkin huomauttavat, että toisin kuin kolmea muuta, neljättä ehtoa ei ole juurikaan filosofisesti analysoitu. Heidän mukaansa olemassa olevissa analyyseissa muita ehtoja on tämän takia ylikorostettu sekä (fossiilisen) energian merkitystä vähätelty (2013, s. 51-55).

Fossiilisubjektius ei suinkaan ole samanlaista aina ja kaikkialla, vaan öljyn tai ylipäättään fossiilienergian kokemuksessa on suuria eroja erilaisissa konteksteissa ja asemissa elävien ihmisten välillä. On hyvin erilainen kokemus lämmittää kivihiehellä päivän ainoa ruoka, kuin siirtyä fossiilienergialla lämpiävästä talosta toiseen öljyn avulla kulkevan ja valmistetun auton kyydissä. Olennaista on myös se, että öljyyn liittyviä kokemuksia on myös rakennettu tietoisesti erilaisiksi. Esimerkiksi Kathryn Yusoff (2018) käsittelee teoksessaan sitä, miten antroposeenin eli ihmisen toiminnan aikaan saaman geologisen aikakauden taustalla ovat vaikuttaneet vahvasti muun muassa kolonialismin ja orjuuden juuret, jotka näkyvät edelleen rodullistettujen ihmisten elämässä. Rodullistetut ihmiset ovat joutuneet ja joutuvat edelleen monissa tilanteissa ottamaan etulinjassa vastaan esimerkiksi monet saasteet ja katastrofit sekä kestävämpään työoloja, joista valkoinen väestö ei joudu osaksi (Yusoff, 2018). Öljyn voidaankin katsoa alleviivaavan myös tätä rakenteellisesti ylläpidettyä eriarvoisuutta. Pääasiallisesti valkoisen globaalin pohjoisen on öljyn avulla ollut esimerkiksi helppo ulkoistaa – ja vierauttaa – niin tuotannosta kuin tuotteiden loppukäsittelystäkin kertyvät saasteet ja sosiaaliset haitat globaaliin etelään, usein rodullistettujen ihmisten yhteisöihin ja elinympäristöihin.

Nämä Salmisen ja Vadénin esittelemät ehdot liittyvät aikakautemme tietynlaisen kontekstin merkityshorisonttiin, jolla viitataan kulloinkin vallitsevaan yhteiskunnalliseen, taloudelliseen, ja ideologiseen maailmanjärjestykseen sekä siihen liittyviin annettuina omaksuttuihin ihanteisiin, päämääriin ja metafyyisiin uskomuksiin, jotka muodostavat elämäntavan itsestäänselvyydet (Värri, 2018, s. 21-22). Kasvatuksen näkökulmasta on tärkeää huomioida, että merkityshorisontti on läsnä myös kasvatustoiminnassa ja sitä voidaan huomaamatta tai tietoisesti vahvistaa kasvatuksen avulla, jolloin kasvatus ja sen socialisaatiotehtävä on osa nykyistä ”tuhon logiikkaa” (Värri, 2018, s. 21-22, 25). Samalla kasvatus on kuitenkin yhteiskunnallisena toimintana erityisessä asemassa siinä mielessä, että se voi luoda hyvää ja edistää tavoiteltavampaa elämänmuotoa (Värri, 2018, s. 25). Kasvatuksen ja sen edistämisen sivistysprosessin kautta on mahdollista ylittää vallitseva ja luoda tai saavuttaa jotain uutta ja erilaista (Siljander, 2014). Tässä tapauksessa kenties jotain parempaa ja kestävämpää, kuin mihin fossiilisubjekti pystyy. Mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa kasvatuksen, socialisaation ja sivistyksen käsitteiden kautta kuvattu inhimillisen toiminnan erityinen muoto voisi tarjota fossiilisubjektin ajatukseen yhdistettynä hyvin mielenkiintoisia keskustelun lähtökohtia kasvatettavan subjektin energeettisistä perusteista ja kenties paremmasta huomisesta. Seuraavassa luvussa tarkastellaan tarkemmin näitä mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian ja siihen nojaavan kasvatustilosophisen keskustelun lähtökohtia.

4 Subjektikäsiy mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa

Modernilla mannermaisella kasvatus- ja sivistysteorialla tarkoitetaan erityisesti valistuksen ajalla ja saksankielisillä alueilla kasvatusta koskevassa filosofisessa keskustelussa muotoutunutta kasvatustieteellistä traditiota. Tähän traditioon liittyvästä tutkimusalasta on myös käytetty muita nimityksiä, kuten pedagogiikka (saksalainen kielialue), kasvatus- ja opetusoppi (Suomi) ja 1900-luvulta lähtien myös yksinkertaisesti (yleinen) kasvatustiede (ks. esim. Siljander, 2014, s. 21–23).

Nämä lähtökohdat on valittu tähän työhön sen takia, koska mannermainen traditio on vahvasti vaikuttanut laajemminkin eurooppalaiseen kasvatustieteen keskusteluun, joten siihen liittyviä kehityskohtia on perusteltua tarkastella. Lisäksi traditiossa käsitellään niin ihmisen sosiaalistumista vallitsevaan ja nykyiseen, kuin myös sitä, millaiset mahdollisuudet subjektilla on toteuttaa omaa subjektiivisuuttaan ja ylittää tuo vallitseva ja nykyinen. Fossiilijohdevalistukseen liittyy väistämättä sosiaalistumista vallitseviin olosuhteisiin; on totuttu pitämään itsestään selvänä olemassaolon ja elämäntavan rakennuspalikkana fossiilista energiaa ja öljyn tuomia mukavuuksia. Toisaalta uudenlaiseen elämäntapaan tottuminen ja ylipäättään tällaisen uudenlaisen elämäntavan löytäminen vaatii vallitsevan ylittämistä, mitä mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa käsitellään laajalti. Subjekti ei ole vain sosialisoinnin tulos, vaan hän voi myös subjektina tehdä valintoja ja valita toisin niin päätöksessään. Näillä teoreettisilla lähtökohdilla tämä työ pystyy hyvin osallistumaan omalta osaltaan suomalaisen ja laajemmin mannereurooppalaiseen kasvatustieteelliseen keskusteluun ja sen tarkasteluun, miten fossiilijohdevalistuksen käsitettä voitaisiin tässä keskustelussa soveltaa.

Mannermaisesta kasvatustieteestä ja sivistystieteen lähtökohdat ovat valistuksen ajan aatteissa, kun tieto, tiede ja järki nostettiin jalustalle ja yhteiskunnan muutoksen myötä kasvatukselle alettiin asettaa uudenlaisia tavoitteita modernin ja valistuneen ihmisen ihannetta silmällä pitäen (Siljander, 2014, s. 24–25). Mannermainen kasvatustiede ja sivistysteoria eroaa muista kasvatustieteen suuntauksista keskeisesti siten, että siinä kasvatustieteen ymmärretään omana erityislaatuisena ilmiönään ja tutkimuskohteenaan, jota varten tarvitaan oma tieteenala, jonka käsitteillä tätä ilmiötä voidaan ymmärtää ja käsitteellistää (Biesta 2011). Tämä eroaa esimerkiksi angloamerikkalaisesta traditiosta lähestyvä kasvatustieteen tutkimuskohteena puolestaan

monien eri tieteenalojen näkökulmista, esimerkiksi ensisijaisesta psykologisena tai sosiaalisena ilmiönä.

Mannermainen kasvatusta- ja sivistysteoreettinen traditio ei ole mikään täysin selvärajainen tai kaikissa asioissa yhteneväinen kasvatustieteen ala. Esimerkiksi kasvatustieteen käsitteellä ei mannermaisessa traditiossa ole yhtä täydellistä tai kaikkien täysin hyväksymää määritelmää. Yleisesti ottaen kasvatustieteen voidaan katsoa olevan intentionaalista toimintaa pedagogisessa ja epäsymmetrisessä vuorovaikutussuhteessa, jossa kasvattajan tarkoituksena on pyrkiä pakottamaan kasvatettava toimimaan itsenäisesti (Siljander, 2014). Tämän työn lähtökohdissa hyödynnetään etenkin Klaus Mollenhauerin, Gert Biestan ja Pauli Siljanderin teoksiin. Nämä kolme kasvatustieteilijää ovat olennaisesti edistäneet mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kehitystä 1900-luvun loppupuolella.

4.1 Kasvatustieteen subjekti

Kun puhutaan kasvatustieteen, puhutaan väistämättä myös kasvatustieteen (pedagogisesta) suhteesta kasvattajan ja kasvatettavan välillä. Tämä suhde on lähtökohtaisesti epäsymmetrinen, sillä suhteen osapuolet ovat erilaisissa asemassa (Siljander, 2014). Kasvattaja kykenee johonkin tai on jotain, mitä kasvatettava ei vielä ole tai mihin hän ei vielä kykene. Kasvatustieteen ja sivistystieteen käsitteet liittyvät olennaisesti toisiinsa toimintana ja prosessina. Kasvatustoiminnalla (pedagogisella toiminnalla) kasvattaja pyrkii intentionaalisesti edistämään kasvatettavaa hänen omassa sivistysprosessissaan ja tekemään omasta olemassaolostaan kasvattajana tarpeetonta. Kasvatettava subjekti on oma itsenäinen ihmisensä, joka kuitenkin selviytyäkseen vaatii toisen ihmisen opastusta.

Perinteisesti mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysajattelussa kasvatettavaa subjektiä on hahmotettu humanistisen filosofian lähtökohtien kautta, kun kasvatustieteen ja sivistystieteen (Bildung) käsitteet yhdistettiin valistuksen ajan aatemaailmaan (Biesta, 2011, s. 3). Modernilla sivistyskäsitteellä itsessään on pitkät perinteet, joiden katsotaan juontuvan aina antiikin hellenistiseen hengenviljelyn ajatukseen sekä kristilliseen imago dei -oppiin eli Jumalan kuvaksi tulemiseen (Siljander, 2014, s. 33–34). Tähän on liittynyt ajatus siitä, että ihmisen päämääränä on ollut pyrkiä täydentymään Jumalan kuvan kaltaiseksi kehittyessään ja kasvaessaan – sivistyessään. Pedagogisessa kontekstissa sivistystieteen ajatus on liitetty nykyisen elämänmuodon ja toiminnan ylittämiseen, minkä lisäksi kasvatustieteen avulla tapahtuvana

prosessina se on nähty myös edellytyksenä ylipäättään ihmiseksi tulemiselle (Siljander, 2014; Biesta, 2016). Valistuksen ajalla ihmiseksi tuleminen alettiin nähdä tulemisena rationaaliseksi, autonomiseksi ja itseohjautuvaksi toimijaksi kasvatuksen kautta; kasvatuksen tehtävä oli auttaa kasvatettavaa saavuttamaan tämä sisäsyntyinen potentiaalinsa (Biesta, 2011, s. 4). Tämä lähestymistapa asettaa kasvatettavalle kuitenkin myös tietyt normit siitä, millainen ihminen ja subjekti hän on niin sisäiseltä olemukseltaan kuin myös sivistysprosessinsa tuloksena.

Klaus Mollenhauer tiivistää kasvatustoiminnan neljään osa-alueeseen: presentaatioon, representaatioon, sivistyskykyisyyteen (Bildsamkeit) ja itsenäiseen toimintaan (Mollenhauer, 2014). Presentaatiolla kuvataan sitä, millaisena maailma ja ympäröivä todellisuus kasvatettavalle subjektille näyttäytyy. Presentaatiota voidaan verrata sosialisointiin, jossa maailman ja elämänmuodon tavoista päästään kiinni ja omaksutaan selviämiseen olennaisia kykyjä, taitoja, tapoja ja arvoja. Representaatio puolestaan tarkoittaa sitä, miten kasvatettavalle voidaan suodattaa vallitsevasta maailmasta vain osia. Siten kasvatettava voi ylittää nykyisen ja vallitsevan asioiden tilan maailmassa, olla jotain enemmän kuin mihin aiemmat sukupolvet ovat pystyneet ja tehdä asioita uudella tavalla aiemmasta poiketen, kun hänelle ei tarjota koko kuvaa maailmasta valmiina vaan kasvattajan tärkeäksi katsomia osia siitä. Representaation prosessi voidaan kuvata myös sivistysprosessina. (Mollenhauer, 2014.)

Mollenhauerin (2014) mukaan kasvatustoiminta sekä sen presentaation ja representaation ulottuvuudet perustuvat oletukselle kasvatettavan subjektin sivistyskykyisyydestä. Tämä tarkoittaa sitä, että kasvattajan on oletettava, että kasvatettava on kykenevä sivistymään. Kasvatettavan lähtökohtaisessa olemuksessa on jotain potentiaalia, mikä mahdollistaa näihin liittyvät muutokset. Lisäksi kasvatukseen kuuluu olennaisesti vaatimus itsenäiseen toimintaan eli käytännössä kasvatettavaa subjektia on vaadittava toimimaan vähitellen ja koko ajan toimimaan aina itsenäisemmin ja itsenäisemmin. Tämä on kasvatustoiminnassa kasvatettavan mukaan tuoma arvaamaton elementti: kasvattaja ei voi eikä hänen pidä säädellä kasvatettavaa kokonaan. Kasvatettavan tulee antaa toteuttaa, mutta häntä pitää myös vaatia toteuttamaan omaa sivistyskykyisyyttään ympäröivässä maailmassa. (Mollenhauer, 2014.)

Kasvatettavan vaatiminen itse oman sivistyskykyisyytensä toteuttamiseen eli vaatiminen itsenäiseen toimintaan liittyy mannermaiselle kasvatus- ja sivistysteorialle keskeiseen pedagogiseen paradoksiin. Alun perin Immanuel Kantin luennoillaan käsittelemä pedagoginen paradoksi liittyy kahteen kasvatuksen ongelmaan; miten jo vapaa kasvatettava voidaan pakottaa toteuttamaan omaan vapauttaan ja toisaalta, miten kasvatettavia voidaan ohjata ylittämään

vallitseva elämäntapa ja yhteiskunnallinen konteksti, joihin heidät kuitenkin tulee sosiaalista (Kivelä, 2004, s. 29). Mannermaiseen kasvatusta ja sivistysteoriaan on tullut Kantilta myös ajatus siitä, että koska ihminen on ainoa kasvatusta tarvitseva olento, kasvatuksessa on ensisijaisesti kysymys ihmiseksi tulemisesta (Siljander, 2014, s. 36). Tästä näkemyksestä on esitetty tradition sisällä myös eriäviä näkemyksiä, koska mikäli ihmisestä tulee ihminen, subjekti, vasta kasvatuksessa, mitä hän sitä ennen on? Lisäksi kritiikkiä on esitetty myös humanismin perusaatteisiin perustuvasta subjektikäsitteestä, joka on ohjannut sitä, millaisena kasvatuksen niin ikään päämääränä oleva subjekti, sivistynyt ihminen, on nähty.

Gert Biesta (2011) juontaa subjektia koskevaa ajatteluaan subjektin kuolemasta tai focaultilaisittain ihmisen lopusta, joka on tarkoitettu kritiikiksi klassiselle humanistiselle ajatukselle, jossa ihminen edustaa aina jotain yleistä ja usein rationaaliseksi määriteltyä olemusta sen sijaan, että subjekti olisi ja tulisi olemaan oma uniikki ja ainutkertainen yksilönsä. Biesta (2011) kiinnittää erityisesti huomiota siihen, millaista subjektia kasvatetaan sekä millaiseksi subjektia pyritään kasvattamaan pedagogisessa toiminnassa. Hänelle kysymys subjektina ja ihmisenä olemisesta on myös ensisijaisesti kasvatuksellinen kysymys, johon ei kuitenkaan – toisin kuin humanismiin nojaavissa sivistysteoreettisissa lähtökohdissa – tarvitse eikä voida antaa valmista vastausta ennen kasvatustoimintaan ryhtymistä. Ihmiseksi tulemisen kysymykseen vastaus löytyy hänen mukaansa vasta kasvatustilanteen aikana, kun kasvatettava ”tulee maailmaan” ainutkertaisena olentona. Biestalle keskittyminen ”maailmaan tulemiseen” mahdollistaa tarkastelun kasvatettavan uniikista ja yksilöllisestä tavasta tulla osaksi ympäröivää todellisuutta sen sijaan, että pyrittäisiin määrittelemään ja saavuttamaan jotain yleistä ihmisyyden olemusta. Humanistinen lähtökohta asettaa hänen mukaansa liian tiukat normit sille, millainen ihminen on tai tulisi olla. Tällainen normitus poissulkee ihmiset, jotka eivät syystä tai toisesta mahdu näiden normien määrittämiin rajoihin eikä myöskään anna subjekteille mahdollisuutta määritellä uudelleen sitä, mitä tarkoittaa olla ihminen. (Biesta, 2011.)

Tämän takia kasvatusta on Biestan (2013) mukaan niin sanottu kaunis riski (eng. beautiful risk of education). Kasvatuksessa ei ole kyse varmasta input-output tyylisestä toiminnasta, vaan ihmisten välisestä kohtaamisesta ja ihmiseksi tulemisesta kaikessa sekavuudessaan, ristiriitaisuudessaan ja arvaamattomuudessaan. Mollenhauer (2014) puhuu kasvatuksen lopputuloksen arvaamattomuudesta kasvatettavan oman sivistyskykyisyyden ja oman itsenäisen toiminnan osalta ja Biesta (2013) käsittelee hyvin pitkälti samaan asiaan hiukan eri näkökulmasta. Kasvatusta on ihmiseksi tulemisesta, mikä on lopputulokseltaan ennalta määrittämätön ja uniikki tapahtuma, josta ei voida koskaan olla etukäteen varmoja. Kasvatusta

on näin ollen riski myös kasvatettavalle; emme voi etukäteen tietää, miten kasvatus vaikuttaa, millaisia prosesseja se kasvatettavalla laukaisee tai miten se tulee muuttamaan häntä (Biesta, 2013). Kasvattaja(t) voivat pyrkiä kohti tietynlaista päämäärää, mutta lopputulos – ihmiseksi tuleminen – on kuitenkin viime kädessä kasvatettavan itsensä ja vain hänen määriteltävissä.

Poiketen Mollenhauerista, Biesta hahmottaa kasvatuksen osa-alueiksi kvalifikaation, sosialisaaion ja subjektifikaation. Nämä kolme osa-aluetta muodostavat hänelle kasvatuksen kolme keskeistä päämäärää (Biesta, 2020). Kasvatuksen on tarkoitus siirtää tietoja ja taitoja eli kvalifikaatioita kasvatettaville, esitellä maailmaa ja sosiaalista kasvatettava ympäröivään todellisuuteen sekä saada kasvatettava ymmärtämään oma olemassaolonsa subjektina, joka voi vapaasti toimia tai jättää toimimatta. Biestalle ”vapaus” ei ole vain teoreettinen tai filosofinen kysymys, vaan tapa olla olemassa konkreettisissa tilanteissa, joissa teemme käytännön valintoja siitä, miten vastaamme ympäröivään maailmaan ja muihin subjekteihin siellä. Kysymys ei myöskään ole joksikin ”itseksi tulemisesta”, ”itsensä ilmaisemisesta” tai siitä, että yksilö voi toimia kuinka haluaa, vaan siitä, että on subjekti, itse (a self). (Biesta, 2020.)

Biesta (2020) liittää Benneriä ja Ranciérea lainaten subjektina olemiseen myös vastuun; kasvatettavaa on autettava olemaan itse, mutta toisaalta häneltä on myös evättävä mahdollisuus ja jopa ”mukavuus” olla olematta itse. Itsenä kasvatettava on vapaa toimimaan tai jättämään toimimatta. Tämä tarkoittaa sitä, että kasvatettava ei voi piiloutua minkään ulkoisen pakottavan tekijän taakse, vaan joutuu hyväksymään omasta toiminnasta tai toimimatta jättämisestä syntyvät seuraukset ja elämään niiden kanssa (Biesta, 2020.) Esimerkiksi tehdessään valinnan lentää lomamatkalle, yksilö ei voi piiloutua halvan äkkilähdön tai etelän lämmön kaipuun taakse selitellessään ympäristölle ja ilmastolle huonoa valintaansa. ”Itse” on tehnyt valinnan ja myös toisin on mahdollista valita. Kasvatettavaa on pyrittävä auttamaan olemaan itse ja saatava hänet ymmärtämään oma vapautensa toimia ja tehdä päätöksiä suhteessa ympäröivään maailmaan ja muihin subjekteihin siellä, mutta toisaalta hänet on saatava myös näkemään vapaudesta syntyvä valta ja voima sekä vastuu (Biesta, 2020).

Ihmiskuntana teemme ja jätämme tekemättä lukuisia, jopa lukemattomia asioita. Monet näistä ovat viimeisen parin sadan vuoden aikana vaikuttaneet siihen, että olemme onnistuneet vaikuttamaan planeettamme ilmastoon, maahan, vesiin ja muihin eliöihin voimallisesti ja tuhoisasti. Vapaaseen tahtoon liittyy paljon filosofista keskustelua, mutta jos asiaa tarkastellaan Biestan (2020) esittämien huomioiden perusteella, voidaan ajatella, että ollessaan ”itse”, subjektilla on mahdollisuus tehdä valintoja tai jättää tekemättä niitä. Fossiilisubjektina monia

näistä valinnoista ohjaa öljyn olemassaolo tavalla tai toisella. Jos kuitenkin lähdetään siitä, että itse voisi myös valita toisin, miten tätä toisin valitsemista voitaisiin tukea kasvatuksen avulla? Aihetta on käsitelty muutenkin kasvatustieteessä tutkimuksessa esimerkiksi ekoindividuaation kautta, mikä tarkoittaa yksilöllistymisprosessia, mutta samalla myös tulemista ekosysteemien yhteistyökykyiseksi jäseneksi (ks. Pulkki, 2021).

Kasvatusta tarkastellaan kasvatustieteessä yleensä ensisijaisesti intentionaalisenä ja tavoitteellisena toimintana, vaikka kasvatusta ja kasvua voi tuki tapahtua tiedostamattomastikin (Siljander, 2014). Fossiilisubjektiksi tuleminen voidaan ajatella harvemmin olevan suoraan minkään kasvatustoiminnan sellaisenaan tarkoitettu tulos: ”Hei, kasvatetaanpa lapsia siten, että niiden koko totutun elämän perusta lepää öljyn ja fossiilienergian varassa!” Kyse on ennemminkin niin kasvattajien kuin kasvatustieteiden omaksumista normeista, tavoista ja arvoista, joita tarkoituksella tai huomaamatta siirretään eteenpäin uusille sukupolville. Samalla kasvatusta kuitenkin tarjoaa kasvatettaville myös mahdollisuuden tehdä asioita uudella, ehkä jopa paremmalla tavalla. Näiden teemojen tarkasteluun voidaan hyödyntää mannermaisessa kasvatustieteessä ja sivistysteoriassa kasvatukseen olennaisesti liittyviä sosialisointi- ja sivistyksen käsitteitä.

4.2 Sosialisointi ja sivistys öljyn aikakaudella

Mannermaisessa perinteessä kasvatusta hahmotetaan toimintana, johon kuuluvat myös sosialisointi- ja sivistystehtävät (ks. Siljander, 2014; Mollenhauer, 2014; Biesta, 2013). Tämän työn näkökulmasta sosialisointi ja sivistys ovat erityisen mielenkiintoisia huomioita kasvatustoiminnan luonteesta liittyen fossiilisubjektiin ja öljyyn kietoutuneeseen elämänmuotoomme.

Sosialisointiteorioita on lukuisia erilaisia eri tieteenaloilta, eikä yhtä täysin yhtenäistä määritelmää ole. Esimerkiksi sosiologiassa keskitytään monesti sosialisointi yhteiskunnallisiin, sosiaalisiin ja historiallisiin yhteyksiin, kun taas vaikkapa psykologiassa korostetaan enemmän sosialisointiin liittyvää yksilökehitystä (Siljander, 1997). Yleisesti ottaen sosialisointilla tarkoitetaan kuitenkin hyvin yksinkertaistetusti moninaisia prosesseja, joissa yksilö sosiaalistuu eli omaksuu esimerkiksi toiminta- ja ajatusmallit sekä arvomaailman, joita tarvitaan ympäröivän ihmisyhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä toimimiseen. Sosialisointia

tapahtuu osana kasvatustoimintaa, kun kasvatettavalle esitellään olemassa olevaa maailmaa, mutta sitä tapahtuu myös implisiittisesti eli suunnittelemattomasti ja huomaamattakin.

Kasvattajat tuskin siis tietoisesti kasvattavat nuorempaa sukupolvea ajatuksella, että ”nyt opit käyttämään öljyn mahdollistamia hyödykkeitä” tai ”näin rakennamme alusta pitäen elämäsi öljyn tuottaman energian ympärille”. Öljyn maailmaan ennemminkin sosiaalistutaan kuin ehkä niinkään tietoisesti kasvatetaan. Salminen ja Vadén (2013) näkevät, että nykyisen elämänmuotomme pohjautuminen öljyyn on ollut loppujen lopuksi melko huomaamatonta. Fossiilisubjektiiivisuuden voidaan siis ajatella olevan pitkälti sosialisiaation tulosta. Olemme viimeisen sadan, parin sadan vuoden aikana sosiaalistuneet maailmaan, jossa öljy on olennainen ja kantava osa jokapäiväistä elämäämme. Tällaista prosessia voitaisiin kutsua myös fossiilisosialisatioksi.

Toisaalta fossiilisubjektiksi kasvamista ei voida pitää vain sosialisiaation lopputuloksena. Esimerkiksi Mollenhauer (2014) puhuu niin sanotusta pedagogisesta suodattimesta, jonka läpi maailmaa tulisi kasvatettaville esitellä. Tämä tarkoittaa sitä, että etenkin nuorille kasvatettaville aikuisten maailman ilmiöitä suodatetaan kasvatettavien ikätasolle ja kehitykselle mielletysti sopivissa määrin. Pedagoginen suodatin voi esimerkiksi tarkoittaa sitä, että suurista, kasvattajana toimivaa aikuistakin hämmentävistä ja ehkä pelottavistakin ilmiöistä ei välttämättä puhuta tai olla edes kykeneviä puhumaan. Ihmisen psyyke pyrkii defenssimekanismeilla suojelemaan itseään eheää minäkuvaa uhkaavilta tekijöiltä, mikä voi johtaa siihen, että epämiellyttävää tietoa suljetaan pois. Esimerkiksi ilmastonmuutokseen liittyvät uhkakuvat ovat niin suuria ja nykyistä elämäntapaa ja totuttua maailmanjärjestystä mullistavia (ks. esim. Ripple ym., 2024), että edes aikuiset eivät niitä kykene käsittelemään.

Aina kasvattajat eivät myöskään itse ole tietoisia tulevaisuuteemme vaikuttavista ilmiöistä ja kehityskuluista. Tuskin kovinkaan moni kasvattaja edes itse hyvin tiedostaa öljyn vaikutusta ja kietoutumista nykyiseen elämäntapaamme, ellei ole energian filosofiaan hyvin perehtynyt. Myöskään ilmastonmuutokseen liittyvistä asioista kasvattajilla ei ole aina välttämättä tarpeeksi tietoa. Jos tietoa kuitenkin on, valinnat jonkun asian poissulkemisesta lasten silmistä voivat olla tietoisia. Ilmastonmuutos on koko ihmiskunnalle hankala ilmiö hahmottaa, joten miten sen selittää vaikkapa taaperoikäiselle? Joskus kasvattajasta voi tuntua, että on helpompi vain antaa asian olla. Toisaalta aikuisesta voi itsestäänkin tuntua epämurkavalta tietää, että oman lapsen lelut, vaatteet ja muut tavarat on usein todennäköisesti valmistanut joku toinen lapsi jossain kaukana, joten lasta halutaan ehkä suojella tältä tiedolta. Ja lentokoneella lentävät kaikki

muutkin vuosittain lomailemaan, joten uutiset laitetaan kiinni, kun jutut suosittujen loma-alueiden ylikuumentumisesta ja veden puutteesta alkavat. Maatilan eläimistä on myös mukavampi oppia idyllisistä kuvakirjoista, kuin nähdä valokuvia tehotuotetuista broilereista.

Tämä on aivan ymmärrettävää eikä tämän työn tarkoituksena ole missään nimessä sanoa, etteikö varsinkin pieniä lapsia tulisikin suojella maailman epämukavilta totuuksilta; tärkeä osa lapsuutta on nimenomaan saada olla huoleton lapsi. Sen sijaan vastuun tulisikin olla kasvattajilla (esimerkiksi perheellä ja koululaitoksella) ottaa selvää näistä epämukavista totuuksista ja käsitellä niitä ja niihin liittyviä omia kokemuksiaan siinä määrin, että poissulkemisen sijaan nämä asiat voidaan ottaa huomioon. Aikuisten tulee tehdä ja opettaa tekemään sellaisia valintoja, jotka takaavat elinkelpoisen maailman myös seuraaville sukupolville, niin omille kuin muidenkin jälkeläisille. Lopulta kysymys on siitä, millaiseen maailmaan lapset halutaan sosiaalistaa, minkälaisen asioiden halutaan olevan heille ”normaaleja” tai ”itsestään selvyyksiä”?

Voidaan ajatella, että jos toimintamme perustuisi vain sosialisatioon, emme olisi koskaan päässeet ihmiskuntana puusta pitkälle. Uusien sukupolvien ja uusien ihmisten on pitänyt kyetä kehittymään ja ylittämään se vallitseva, mihin on totuttu, jotta uuta on voinut syntyä ja kehittyä. Nykyisessä ekokriisien maailmassa on toki perusteltua kysyä, onko kaikki tämä uusi ja eteenpäin mennyt kehitys ollut välttämättä kaikkein hyödyllisintä maailman ja ihmiskunnan itsensä kannalta. Tämä aihe jääköön kuitenkin käsiteltäväksi muihin filosofisiin ja moraalisiin keskusteluihin, joihin ei tässä tutkielmassa oteta nyt kantaa (ks. esim. Sachs, 2024). Tämän tutkielman kannalta keskeistä on se, että kasvatuksen kentällä nykyisen ja vallitsevan ylittäminen on ylipäätään mahdollista. Mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysteoriassa tähän mahdollisuuteen voidaan viitata käsiteellä sivistys.

Sivistyksen käsite on kuulunut mannermaiseen kasvatusteoreettiseen ajatteluun jo sen alkuajoista lähtien (Siljander, 2014, s. 31). On myös huomattavaa, että se on hyvin mannereurooppalaisesti ja erityisesti saksankielialueellisesti kieli- ja kulttuurisidonnainen käsite, koska kasvatusta- ja sivistys -käsitteitä vastaavaa erottelua ei löydy esimerkiksi englanninkielisestä kasvatustieteellisen perinteestä (Siljander, 2014, s. 32). Sivistys ei ole yksinomaan kasvatustieteellinen käsite, vaan sitä käytetään monilla eri tieteenaloilla ja monissa eri merkityksissä. Pedagogisena käsitteenä sillä viitataan kuitenkin ennen kaikkea muodon ja hahmon rakentamiseen sekä uuden luomiseen ja olemassa olevan ylittämiseen (Siljander, 2014, s. 33-34). Fossiilijäsenen näkökulmasta tarkasteltuna tämä voisi tarkoittaa kysymystä siitä,

miten voitaisiin ylittää fossiilienergiaan ja ylikulutukseen nojaava ekologisesti tuhoava elämänmuoto nykyisellä ekokriisien aikakaudella.

Mollenhauer on käsitellyt tuotannossaan sivistyksen käsitettä laajalti. Hänen käsitystään sivistysprosessin luonteesta voidaan tarkentaa ja tulkita kolmella tavalla. Sivistys voidaan hänen ajattelunsa eri vaiheissa lukea niin rationaalisenä emansipaationa, interaktiona ja diskurssina sekä kulttuurin siirtämisenä ja uudelleentulkintana (Kivelä, 2009, s. 85-116). Rationaalinen emansipaatio viittaa sivistysprosessin jännitteisyyteen subjektin yhteiskunnallis-historiallisesti määrittäneen ja rajatun olemisen ja toisaalta hänen vielä toteutumattomien, mutta potentiaalisten mahdollisuuksien välillä sekä tämän jännitteisyyden rationaaliseen tiedostamiseen ja ratkaisupyrkimykseen (Kivelä, 2009, s. 89). Emansipaatiolla eli vapautumisella ei tarkoiteta tässä yhteydessä automaattisesti suuntaa johonkin parempaan tai täysin vapaaseen, vaan sitä, että vallitsevista asiantiloista tehdään toisia sen mukaan, miten vallitsevan ja tulevan välistä jännitettä pyritään ratkomaan (Kivelä, 2009, s. 90). Näistä lähtökohdista ajateltuna sivistys on konfliktien ratkaisua; olevan ja tulevan, yksilön ja ympäröivän maailman välillä. Konfliktien ratkaisut tai niiden yritykset mahdollistavat muutoksen ja asioiden uudella tavalla tekemisen.

Koska Mollenhauer ei pitänyt sivistystä vain yksilöllisenä prosessina, vaan osana julkista ja yhteiskunnan sekä muiden toimijoiden kanssa käytävää vuorovaikutusta, hän jatkoi sivistyksen käsitteen kehittelyä myöhemmissä teoksissaan myös interaktion ja diskurssien näkökulmasta (Kivelä, 2009, s. 99-100). Tässä yhteydessä hän kiinnitti huomioita siihen, että sukupolvien väliset eroavaisuudet (nuoremmat eivät ole vielä sosiaalistuneet samoihin asioihin, kuin vanhemmat) mahdollistavat kanssakäymisen, jossa voi syntyä jotain uutta (Kivelä, 2009, s. 101). Merkityksiä ei myöskään voida siirtää yksipuolisesti eteenpäin, vaan ne tulee avata ja esitellä argumentoivasti uudelle sukupolvelle, jolloin mahdollistuu myös se, että näitä merkityksiä voidaan arvioida uudella tavalla – joskin osana tietynlaista historiallista merkityskontekstia (Kivelä, 2009, s. 101). Sivistystä voidaan siten ajatella eräänlaisena keskusteluna ja uudelleen keskusteluna, joka tapahtuu tietyssä historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa, mutta jossa merkityksiä voidaan silti käsitellä ja määritellä uudelleen.

Sivistys kulttuurin siirtämisenä ja uudelleentulkintana esiintyy Mollenhauerin myöhemmässä tuotannossa, jossa hän käsittelee sivistystä presentaation ja representaation kautta eli miten kulttuurisia merkityksiä siirretään sukupolvien välillä ja toisaalta, miten olemassa oleva voitaisiin ylittää tai tehdä uudella tavalla (Kivelä, 2009, s. 107; Mollenhauer, 2014).

Presentaatio viittaa sosiaalistumiseen ja siihen, miten kulttuuris-historiallisesti määräytyneet merkityskokonaisuudet läpäisevät koko vallitsevan elämänmuodon (ks. Kivelä, 2009, s. 108). Nykypäivänä tällaisia merkityskokonaisuuksia ovat esimerkiksi juuri öljyyn liittyvät naftistiset oletukset ja ajatusmallit. Tämän vallitsevan ylittämisen mahdollisuus perustuu kasvatuksen ja kasvattajan tarjoamaan suoja-alueeseen, jossa kasvatettavan ei tarvitse vastata kaikkiin vallitsevan elämänmuodon ja yhteiskunnan odotuksiin. Sen sijaan hänelle voidaan pedagogisen suodattimen läpi esitellä eli representoida vain tietyt osat vallitsevasta merkityskokonaisuudesta, mikä mahdollistaa vanhojen merkityskokonaisuuksien uudelleen ajattelun sekä kokonaan uusien luomisen (Kivelä, 2009, s. 109). Tämä lähtökohta tarjoaa mahdollisuuden esimerkiksi juuri öljyyn nojaavan elämäntavan lähtökohtien kriittiselle tarkastelulle.

Voidaan ajatella, että Mollenhauerin huomiot sivistysprosessin luonteesta ikään kuin kulminoituvat tässä hänen viimeisimmässä hahmotelmassaan kyseisen prosessin luonteesta. Ensinnäkin yksilön, subjektin, tulee edelleen käsitellä konflikteja vallitsevan maailman ja elämänmuodon sekä omien mahdollisuuksiensa ja potentiaaliensa välillä, ja toisekseen sivistysprosessi ei tapahdu ilman muita ihmisiä tai ilman sukupolvet ylittäviä keskusteluja ja uudelleen keskusteluja. Nämä prosessit voivat tapahtua pedagogisen suodattimen tarjoamassa tilassa representaation avulla, kun kasvatettavalla on tilaa ja mahdollisuus käydä läpi näitä konflikteja ja keskusteluita ja tuoda oma osuutensa mukaan uuden – mikä tuo uusi ikinä onkaan – määrittelyyn.

Fossiilissubjektiksi tuleminen liittyy siis vahvasti sosialisatioprosessiin, jossa tullaan osaksi öljyn mustaamia modernin maailman yhteiskunnallisia ja sosiaalisia merkitysrakenteita. Toisaalta ajatus sivistyksestä osana kasvatusta mahdollistaa myös näiden rakenteiden uudelleen tarkastelun ja kenties avaa tien ulos fossiilissubjektuudesta. Tätä aihetta käsitellään lisää 5. luvussa.

4.3 Kasvatus ja ekokriisit

On jokseenkin keinotekoista erotella erilaisia ”ekokriisejä” toisistaan, koska ne liittyvät toisiinsa monin eri tavoin ja niiden vaikutukset kertautuvat keskenään. Lisäksi pelkästä ekokriisistä puhuminen jättää tilanteen osittain kuvaamatta, sillä valtaosan näistä ilmiöistä johtuu ja kiihtyy ihmisen toiminnan seurauksena. Ennemmin voidaan puhua polykriiseistä,

joilla tarkoitetaan monien eri kriisien yhteen kietoutumista ja niiden yllättäviä sekä tuntemattomia toisiinsa vaikuttavia sekä voimistavia yhteyksiä (ks. esim. Lawrence, ym., 2024). Tällä voidaan kuvata esimerkiksi sitä, miten aseelliset konfliktit ja ympäristöongelmat voivat vaikuttaa vastavuoroisesti toisiinsa; vähenevät luonnon resurssit voivat johtaa konfliktiin ja toisaalta konfliktit vain huonontavat ympäristön ja luonnon tilaa vähentäen resursseja edelleen. Tässä tutkielmassa keskitytään tarkastelemaan nykypäivän kriisejä ensisijaisesti ekologisesta näkökulmasta, joskin taustalla huomioidaan myös esimerkiksi sosiaaliset ja yhteiskunnalliset mullistukset ja kriisit, joiden vaikutukset näkyvät myös ympäristössä.

Kasvatustieteellisessä keskustelussa on jo pitkään huomioitu maailman ja ympäristön tila – esimerkiksi spesifisti aiheeseen keskittyvä ympäristökasvatuksen käsite ja sen lähikäsitteet ilmaantuvat kansainväliseen keskusteluun jo 1960–1970-luvuilla (Cantell, Aarnio-Linnanvuori & Tani, 2021). Yleisemminkin kasvatustieteen ja kasvatustieteiden kentällä on alettu kiinnittää vahvasti huomioita siihen, mikä on kasvatustieteiden ja kasvatustoiminnan rooli ekokriisin aikakaudella (Värri, 2018). Kestävään tulevaisuuteen kasvattaminen ja kestävä elämäntavan välttämättömyys opetuksen arvooperustana löytyvät Suomessa myös käytännön kasvatustyötä ohjaavista kansallisista opetussuunnitelman perusteista (Opetushallitus, 2014). Kasvatustieteellisessä tai -filosofisessa keskustelussa ei ole kuitenkaan syvällisesti käsitelty, miten erityisesti juuri fossiiliset polttoaineet ja niiden muokkaama elämäntapa ja kokemus maailmasta näyttelevät roolia myös kasvatustieteiden kentällä.

Mannermaisessa kasvatustieteellisen ja sivistysteorian subjektia on käsitelty eri tavoilla esimerkiksi sen suhteen, mitä pidetään sivistyneenä ihmisenä, mutta keskeisenä juonteena on ollut aina subjektin itsenäisyys ja kyky sekä mahdollisuus toimia vähintään suhteellisen vapaasti. Tätä ovat alleviivanneet näkemykset siitä, että kasvatustieteet näyttävät tietyllä tapaa aina jotenkin avoimena ja lopputulokseltaan arvaamattomana prosessina, johon vaikuttaa muun muassa kasvatettavan sivistyskykyisyys sekä hänen oma, itsenäinen toimintansa. Fossiilijäsen näytetty Salmisen ja Vadénin kuvaamana ikään kuin tietyllä tapaa kahlitulta; subjektin olemassaolo ja elämäntapa perustuu väistämättä öljylle ja fossiilienergialle tietynlaisessa historiallisen jatkumon yhteiskunnassa ja ajassa. Voidaan siten kyseenalaistaa, kuinka vapaita valintoja ja päätöksiä (fossiili)subjektin voi kasvatustieteessään tehdä. Lisäksi fossiilijäsen koskettaa myös kasvattajia, joiden tarkastelu subjektina on ollut mannermaisessa kasvatustieteellisen ja sivistysteorian hiukan vähäisempää. Fossiilijäsen kasvatustieteet ja pyrkivät sivistämään toisia fossiilijäsen maailmassa, joka pyörii pääsääntöisesti öljyllä ja sen johdannaisilla. Fossiilijäsen tuominen mukaan mannermaiseen kasvatustieteellisen ja sivistusteoreettiseen

keskusteluun voi tuottaa monia mielenkiintoisia keskustelunavauksia ja uusia mahdollisuuksia tarkastella kasvatusta ja sivistystä. Fossiilisubjektin käsitteen avulla voidaan täydentää ja kehittää mannermaista kasvatus- ja sivistysteoreettista keskustelua nykypäivänä, minkä lisäksi mannermaisesta tradition käsitteet voivat avata myös uusia näkökulmia fossiilisubjektin käsitteeseen ja naftologian lähestymistapoihin. Näitä tarkastellaan tarkemmin seuraavassa luvussa.

5 Fossiilisubjekti ja kasvatusta

Tässä luvussa tarkastellaan, mitä fossiilisubjektin käsitteen tuominen mukaan mannermaiseen kasvatusta- ja sivistysteoreettiseen keskusteluun voisi saavuttaa sekä mannermaisen kasvatustieteen että toisaalta myös naftologian näkökulmasta. Tutkimusta energiatietoisuudesta lisäämisestä kouluissa ja energian käytöstä ja sen kestävyysopettamisesta osana esimerkiksi ympäristökasvatusta tai kestävä kehityksen kasvatusta on tehty runsaasti tutkimusta (ks. esim. Jorgenson, Stephens & White, 2019; Kandpal & Broman, 2014; Ramachandran, Ellis & Gladwin, 2023). Kuitenkin energian ja ennen kaikkea (fossiili)energian kokemuksen kasvatustieteellinen ja filosofinen tarkastelu keskeisenä tekijänä nykypäivän elämäntavan muotoutumisessa on jäänyt vähäiseksi. Tämän työn perusteella voidaan väittää, että fossiilisubjektin käsitteen tuominen mukaan kasvatusta ja sivistystä koskevaan keskusteluun mahdollistaa uudenlaista ja hedelmällistä kasvatustodellisuuden tarkastelua öljyn aikakaudella.

Vastauksena etenkin tutkielman toiseen ja kolmanteen tutkimuskysymykseen on kehkeytynyt kolme huomiota fossiilisubjektin käsitteen ja mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian suhteesta. Nämä huomiot liittyvät siihen, mitä fossiilisubjektin käsite voisi tuoda kasvatustodellisuutta koskevaan keskusteluun, millaisia kehitystarpeita sen avulla voitaisiin osoittaa mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kentällä, sekä miten mannermainen kasvatusta- ja sivistysteoria voivat auttaa täydentämään fossiilisubjektin käsitettä. Nämä huomiot on muotoiltu seuraavasti. Ensinnäkin fossiilisubjektin käsitteen avulla voidaan pyrkiä kasvatuksessa havainnollistamaan, tulemaan tietoiseksi ja tekemään näkyväksi nyky maailman subjektin olemassaolon kokemuksen energeettiset perusteet. Toiseksi, jos ja kun energeettisistä perusteista voidaan tulla tietoiseksi, voidaan kasvatusta ja sivistyksen käsitteiden kautta tarkastella sitä, miten fossiilisubjektin olemassaolon ja vallitsevan fossiilikoneen olemassaolon suhteesta voitaisiin mahdollisesti löytää teitä ulos. Toisin sanoen löytää toisenlaisia tapoja ajatella, kokea ja olla maailmassa. Kolmanneksi esitetään näkemyksiä kasvatusta subjektista ja päämääristä öljyn aikakaudella ja sitä, miten näitä voidaan fossiilisubjektin olemassaolon kautta uudelleen määrittää ja tarkastella.

5.1 Subjektin energieettisten perusteiden tiedostaminen

Tässä alaluvussa tarkastellaan, mitä fossiilisubjektin käsitteen esittelemisen mukaan mannermaiseen kasvatusta- ja sivistysteoriaan voisi tuoda tälle kasvatustieteelliselle keskustelulle. Voidaan ajatella, että subjektin energieettisten perusteiden tiedostaminen mannermaisessa kasvatusta ja sivistystä koskevassa keskustelussa mahdollistaa myös kasvatuksen itsensä näköpiirien tarkastelun. Itsereflektion lisäksi tämä voi avata mahdollisuuden pohtia, kuinka kasvatuksen avulla voitaisiin edistää poispääsyä öljyyn pohjautuvista näköpiiristä ajattelun ja toiminnan tavoista.

Monet nykyisen elämäntapaamme määrittävät ajatusmallit tai uskomukset ovat näköpiiristä. Esimerkiksi ajatus talouden loputtomasti jatkuvasta kasvatusta, polttomoottoreille rakennettu infrastruktuurimme ja ylikulutuksen normalisointi nähdään melko yleispätevinä ja pysyvinä ilmiöinä, mutta jos fossiiliset polttoaineet ja erityisesti öljy poistettaisiin yhtälöstä, muuttuisivat näiden ilmiöiden lähtökohdat olennaisesti. Nämä laajasti elämäntapaamme väärittävät taustaoletukset todellisuudesta näkyvät väistämättä myös kasvatustoiminnassa. Tämän tutkielman tarkoituksena ei ole väittää, että asiat olisivat olleet ennen öljyn suurmittaista käyttöönottoa automaattisesti paremmin, tai että meidän pitäisi palata ajassa taaksepäin. Pikemminkin voidaan väittää, että nykyisen näköpiiristä elämäntapaamme energieettisten perustan tiedostaminen olisi tärkeää niin kasvatuksessa kuin muussakin toiminnassa, jotta voitaisiin puuttua myös joihinkin nykyisten ekokriisien juurisyihin, jotka liittyvät öljyn suurmittaiseen ja välinpitämättömään käyttöön.

Fossiilisubjektilla ja muilla näköpiiristä käsitteillä voidaan myös osoittaa, miten energian ja erityisesti fossiilisen energian kulutus liittyy kasvatukseen ja koulutukseen itseensä sekä konkreettisilla tavoilla, että kasvatuksen luonnetta kuvaavalla tasolla. Esimerkiksi fossiiliperäiset energiamuodot, muut öljyn olemassaolon mahdollistamat asiat ja konkreettiset tavarat mahdollistavat käytännön kasvatustoiminnalle aivan uudenlaisia ulottuvuuksia verrattuna suurimpaan osaan ihmiskunnan historiasta. Kasvattajat usein itsekin nojaavat elämäntavassaan öljyyn ja fossiilienergiaan ja edustavat fossiilikapitalistista yhteiskuntaa. Koska öljy, fossiilienergia ja fossiilikapitalistinen yhteiskunta ovat usein vallitsevia normeja, ei niitä välttämättä aktiivisesti tiedosteta omassa toiminnassa tai asenteissa. Näköpiiristä hengen ja öljyn voiman voidaan nähdä siis vaikuttavan myös itse kasvatustoiminnan luonteeseen sekä siihen, miten kasvatusta kuvataan ja mitä sen sisältönä nähdään maailmassa, jossa öljy on otettu

pitkään itsestäänselvyytenä. Tätä lähtökohtaa on teoretisoitu jossain määrin mannermaiseen kasvatusteorian ja sivistysteoriaan nojaavissa kasvatusteorioissa tutkimuksissa (ks. esim. Värrin, 2018), mutta laajamittaisemmin aihetta ei ole mannermaaisessa traditiossa tarkasteltu.

Bostonin yliopiston professori Cutler Cleveland (2023) esittelee artikkelissaan energian ja sen käytön konkreettisia suoria ja epäsuoria vaikutuksia kasvatukseen ja koulutukseen (eng. education) ja erityisesti odotetun koulupolun pituuteen globaalisti. Suorat vaikutukset ovat hyvin selviä: esimerkiksi sähköenergia mahdollistaa aivan erilaisen oppimisympäristön lämpimässä, valaistussa ja teknologian hyödyntämisen mahdollistavassa koulurakennuksessa verrattuna oppimisympäristöön, missä tämä energia puuttuu (Cleveland, 2023). Tähän voidaan lisätä myös esimerkiksi monet erilaiset kasvatustilanteissa ja oppimisen tukena hyödynnettävät korkeamman tai matalamman teknologian apuvälineet, jotka perustuvat jollain tavalla fossiilisiin polttoaineesiin tai öljystä valmistettuihin materiaaleihin. Muun muassa tietokoneet ja muut sähköiset laitteet luokkahuoneessa nojaavat usein jo pelkästään käytössään fossiilisiin energialähteisiin niiden valmistuksesta puhumattakaan. Muovinen karttapallo, muovinen luokkahuoneen tuoli tai muovia sisältävät askarteluvälineet ovat mahdollisia öljyn moninaisten ja jalostamisen mahdollistavien ominaisuuksien takia.

Epäsuorat konkreettiset vaikutukset liittyvät ympäröivään yhteiskuntaan: korkean energiankäytön maissa esimerkiksi mahdollisuudet saada ravitsevampaa ruokaa, parempaa terveydenhuoltoa tai ylipäättään käyttää vähemmän aikaa polttopuiden keräämiseen mahdollisuudet korkeampaan koulutukseen ja koulutukseen keskittymiseen ovat paremmat (Cleveland, 2023). Asia ei toki ole näin yksioikoinen eikä fossiilisten tai uusiutuvienkaan energianlähteiden olemassaolo yksinään vaikuta koulumenestykseen tai yhteiskunnan tasa-arvoisuuteen ja toimintaan. On kuitenkin huomattavaa, että korkea elintaso, joka voidaan yleensä myös yhdistää pidempään ja korkeampaan koulutustasoon, rakentuu hyvin usein erittäin ylenpalttiselle energiankäytölle.

Kasvatustodellisuus kietoutuu siis hyvin konkreettisilla tavoilla fossiilienergian käyttöön aivan kuten suurin osa muutakin yhteiskuntaa. Esimerkiksi Biesta on useampaankin otteeseen tuotannossaan käsitellyt sitä, miten kasvatusteoriat on muutaman viime vuosikymmenien aikana korvaantunut hänen mukaansa oppimisen käsitteillä (ks. esim. Biesta, 2004). Tällä hän tarkoittaa sitä, kasvatuksen sijaan on alettu puhua enemmän oppimisesta, mikä on aiheuttanut sen, että on tullut hankalammaksi sanoittaa kasvatustoiminnan tarkoitusta ja päämääriä (Biesta, 2004, s. 14). Biesta (2004, s. 24) näkee laajassa mittakaavassa ongelmana,

että kasvatuksen pelkistäminen oppimiseksi luo kasvatustoimintaan taloudellisen vaihtokaupan ulottuvuuden ja hankaloittaa kasvatustoiminnan päämäärien ja tarkoituksen käsitteellistämistä muuten kuin ”kuluttajan” haluna tai valintana. Tässä kehityksessä voidaan nähdä viitteitä myös öljyn aikakautta värittävästä homogeenisyydestä, jonka Salminen ja Vadén (2013, s. 62-64) Bataillea mukaillen kuvailevat yhteismitallisuuden, hallinnan ja välinearvon kokemukseksi.

Biestan mukaan tälle oppimisen kielen omaksumiselle ei ole mitään yksittäistä syytä, vaan kyse on pikemminkin moninaisista ja toisiinsa vaikuttaneista trendeistä. Tämän työn näkökulmasta mielenkiintoinen huomio on erityisesti hänen esittämänsä trendi hyvinvointivaltion rapautumisesta ja tähän liittyvästä uusliberalistisen talousajattelun noususta. Tälle ajattelutavalle ovat yhtenäisiä juurikin homogeeniset kokemukset. Oppimisesta puhuttaessa on esimerkiksi luvattava tiettyjä tuloksia tietyllä mitta-asteikolle eli sen on oltava yhteismitallista ja hallittavaa. Tässä kontekstissa koulutus näyttäytyy helposti vain välinearvona tulevaan työhön ja asemaan yhteiskunnassa, eikä ihmisenä kasvamisena prosessina. Näiden myötä kasvatuksesta on tullut tarjottava palvelu ja kasvatettavista – tai heidän vanhemmistaan – on tullut tämän palvelun kuluttajia (Biesta, 2004, s. 18-19). Talouskasvun ja kuluttajuuden eetos liittyy vahvasti fossiilisubjektin kokemuksen, kun öljy on mahdollistanut näiden ilmiöiden synnyn.

Kasvatukseen voidaan ajatella olevan pitkälti heterogeeninen luonteeltaan; yhteismitaton, eriaineksinen ja vailla selkeää ja hallittavissa olevaa päämäärää, jota kohti voitaisiin suoraviivaisesti kulkea ja joka voitaisiin todeta saavutetuksi (ks. Salminen & Vadén, 2013, s. 198-199). Tämä käy yhteen mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian kasvatusta koskevien ajatusmallien kanssa. Kasvatettava vaikuttaa omaan sivistysprosessiinsa aina omilla tavoillaan, joita kasvattaja ei pysty ennustamaan tai koskaan kokonaan – jos juuri ollenkaan – hallitsemaan, jolloin kasvatuksen lopputulos jää avoimeksi (ks. Mollenhauer, 2014; Siljander, 2014). Kasvattajalla toki voi olla ja yleensä onkin hyvin selkeät tarkoitukset ja tavoitteet kasvatustoiminnalleen, mutta kasvatustodellisuudella on monesti taipumus murskata tai vähintään muuttaa näitä tavoitteita. Tämä ei tapahdu aina negatiivisessa mielessä, sillä kasvatettavat voivat myös positiivisesti yllättää kasvattajan visioimat tavoitteet tai tehdä jotain täysin uutta ja erilaista näiden tavoitteiden asettaman skaalan ulkopuolelta (ks. myös Biesta, 2013; Mollenhauer, 2014; Siljander, 2014).

Fossiilisubjektin esitleminen kasvatusta ja sivistystä koskevaan keskusteluun voi siis mahdollistaa kasvatustoiminnan itsensä naivististen piirteiden reflektion. Lisäksi

fossiilisubjektin käsitteen avulla voidaan kasvatuksen kautta myös edistää uudenlaisia, naftistisia toiminnan lähtökohtia haastavia ajattelun tapoja. Kun kasvatusta ymmärretään mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian lähtökohtien mukaisesti muusta yhteiskunnasta erillisenä ja eriytyisenä heterogeenisena kokemuksena ja toimintana, voidaan ajatella, että fossiilisubjektin ja sen perustan käsittely syvällisestikin kasvatustoiminnassa voisi olla hyvin mahdollista.

Miten fossiilisubjektista ja sen energeettisistä perusteista sitten voitaisiin tulla tietoiseksi kasvatuksen kautta? Ensinnäkin voidaan lähteä liikkeelle mannermaisen tradition lähtökohdasta, jossa kasvatusta toimintana on jotain ainutlaatuista ja eroaa kaikesta muusta yhteisöllisestä ja yhteiskunnallisesta toiminnasta. Erityisesti formaalilla kasvatuksella on toki monia yhteiskunnallisia tehtäviä esimerkiksi tutkintoihin ja osaamiseen liittyvien kvalifikaatioiden tuottamisen suhteen (ks. esim. Antikainen, Rinne & Koski, 2013). Keskeistä kasvatukselle kuitenkin on pedagogisen suodattimen (ks. esim. Mollenhauer, 2014) tarjoama suojavyöhyke, joka mahdollistaa myös öljyyn ja fossiilienergiaan nojaavien elämänmuotojen ja -tapojen tarkastelun ja kyseenalaistamisen uusista ja radikaaleistakin näkökulmista. Nuoremmilla sukupolvilla voi olla – ja usein onkin (ks. esim. Toivanen, 2022) – vanhemmista sukupolvista eroavia käsityksiä siitä, millaiset asiat tai tavat ovat välttämättömiä tai mitä voitaisiin ehkä tehdä toisin. Nuorille voi olla helpompaa kuvitella, millainen voisi olla erilainen, kestävämpi maailmanjärjestys ja ennen kaikkea se, mikä merkitys sillä olisi. Jos arvioi itse olevansa edelleen elossa siinä vaiheessa, kun ilmastotutkimusten mukaan isot muutokset todella iskevät, voi suhtautuminen näihin uhkiin muuttua helpostikin paljon konkreettisemmaksi.

Toki voidaan myös kyseenalaistaa, millaisen suojavyöhykkeen yhteiskunnan kaikilta ehdoilta ja paineilta kasvatusta ja kouluinstituutiot todella tarjoavat. Myöhäismoderni yhteiskunta on hyvin individualisoitunut, relativisoitunut ja sekularisoitunut, mikä on johtanut muun muassa siihen, että esimerkiksi perhe ja koulu ovat menettäneet merkitystään lasten ja nuorten socialisaatioprosessin edistämiseksi (Värri, 2002). Nykypäivänä jo hyvinkin pienet lapset saavat tietoa – ja myös disinformaatiota – lukuisista yhteiskunnallisista asioista, kuten ilmastonmuutoksesta, esimerkiksi sosiaalisen median kanavilta. Asenteita ja uskomuksia esimerkiksi öljyyn pohjautuvasta elämäntavasta – kuten ylikulutuksesta tai jatkuvasta matkustelusta – voidaan herkästi omaksua erilaisilta auktoriteeteilta. Auktoriteetteja voivat olla vanhempien lisäksi ja koulun sijaan esimerkiksi julkisuuden henkilöt tai internetissä toimivat vaikuttajat eli influencersit. Vaikka kasvatusta kontekstissa siis pyrittäisiin esittelemään maailmaa nuorille sukupolville jonkinlaisen pedagogisen suodattimen kautta, voi maailma

rävähtää kokonaisuudessaan, myös kyseenalaisine puolineen kasvatettavan silmille helposti internetin välityksellä. Tämä voi asettaa haasteita etenkin koulussa tapahtuvalle kasvatustoiminnalle varsinkin, jos yhteistyö koulun ja huoltajien välillä ei toimi. Kyse ei ole siitä, etteivätkö kasvatettavat saisi etsiä ja saada tietoa eri aiheista. Kyse on siitä, että heille annetaan edes mahdollisuus ja tila muodostaa omia näkemyksiään eri aiheisiin ja kysyä kysymyksiä sen sijaan, että kaikki tarjottaisiin valmiina. Fossiilienergian kohdalla tämä tarkoittaisi esimerkiksi vaikkapa sen tarkastelua, miten paljon elämäntapamme on riippuvainen öljystä ja kysymyksiä siitä, onko asian välttämätöntä olla näin. Fossiilijäätävän ajatusta hyödyntämällä tämä voitaisiin tehdä näkyväksi tarkastelun kohteeksi.

Mannermaisessa kasvatusteorian keskustelussa on jossain määrin harjoitettu kriittistä reflektiota siitä, minkälaisena toimintana ja prosessina kasvatusteorian ja sivistys oikeastaan nähdään ja mitä niissä tapahtuu (ks. esim. Biesta, 2016; Kivelä, 2004). Voidaan kuitenkin nähdä, että etenkin nykyisellä ekokriisien ja öljyn aikakaudella olisi tärkeää kiinnittää huomioita myös materiaalisesta fossiilienergian vaikutukseen kasvatustodellisuudessa. Mannermaisen kasvatusteorian ja sivistysteorian ideaalit erityisesti sivistyksestä, sen sisällöstä ja siitä, mitä sivistynyt ihminen oikeastaan on, ovat olleet hyvin korkeatasoisia ja ihanteellisia. Sivistystä on ajateltu muun muassa Jumalan kuvaksi tulemisena, sielunkykyjen hiomisena tai luonnonolennosta kulttuuriolennoksi muuttumisena (Siljander, 2014, s. 34-36). Tämän teoriaperinteen ajatus sivistyksestä voi tarjota olennaisia tarkastelun lähtökohtia sille, miten Salmisen ja Vadénin (2013) kuvaamasta, öljyllä käyvästä fossiilikoneesta voitaisiin päästä yli. Samalla fossiilijäätävän käsitteellä voidaan myös pohtia sitä, voiko liian korkealle ja pelkästään hengen ja sielun sivistystavoitteisiin tähyäminen jättää vaaran, että materiaalisesta maailman vaikutus toimintaa jätetään liian vähälle huomiolle.

5.2 Yli fossiilikoneesta?

Tässä alaluvussa tarkastellaan sitä, mitä mannermaisen kasvatusteorian ja sivistysteorian lähtökohdat sivistyksestä voisivat tarjota fossiilijäätävän käsitteellistämiseen ja sen kokemuksesta yli pääsemiseen. Toisaalta tarkastellaan vastavuoroisesti sitä, mitä kehitystarpeita fossiilijäätävän käsitteen ja naftologisen ajattelun avulla voidaan osoittaa mannermaisesta sivistyskäsitteiden perinteestä. Mannermaisessa kasvatusteorian ja sivistysteoriassa sivistyksen tavoitteet on aina

asetettu korkealle kauas materiaalisesta maailmasta, mutta vapautta ja toisin tekemisen mahdollisuutta korostaen.

Jos fossiilisubjektin käsitteen avulla voitaisiin tulla kasvatuksessa tietoisiksi nykyisen elämäntapamme ja subjektina olemisemme energeettisistä perusteista, voidaan ajatella, että olisi myös mahdollista ainakin pyrkiä pääsemään yli ja irti öljyn pyörittämästä ”fossiilikoneesta”, kuten Salminen ja Vadén (2013) fossiiliselle energialle perustuvaa elämänmuotomme kuvailevat. Tämän mahdollisuuden voidaan nähdä perustuvan nimenomaan kasvatuksen uudistavaan luonteeseen, jota mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa kuvataan erityisesti sivistyksen käsitteen kautta. Sivistys viittaa muodon ottamiseen ja vallitsevan ylittämiseen eli käytännössä siihen, miten kasvatettavat voivat tehdä asioita eri tavalla ja vieläpä paremmin kuin aiemmin.

Sivistyksen mahdollistamaa vallitsevan ylittämistä tarkasteltaessa ei ole kuitenkaan määritelty sitä, mitä tuo ylittäminen käytännössä tarkoittaa tai mikä on se edistyneempi elämäntapa, jota kohti ollaan menossa. Kun tarkastellaan ihmiskunnan historiaa, voidaan hyvällä syyllä kysyä myös, onko tähän mennessä tapahtunut sivistyminen aina edes vienyt jollain lailla edistyneempään ja kehittyneempään suuntaan. Monessa suhteessa varmasti kyllä. Esimerkiksi lääketieteen edistysaskeleet, kehittyneen teknologian tuomat helpotukset ja ihmisoikeuksien edistäminen ovat kiistatta vaikuttaneet lukemattomien ihmisten elinmahdollisuuksiin ja elintasoon erittäin positiivisesti.

Samalla ihmiskunta on onnistunut myös ottamaan askelia tai jopa kokonaisia loikkia myös kohti hyvin kyseenalaisia suuntimia. Esimerkiksi luonto ja siten koko planeetan eliöiden elinehdot on alistettu talouden jatkuvalle kasvulle ja teknologian kehittämislle seurauksista huolimatta, ihmisistä on tullut tehokkuudella mitattavia koneen osia fossiilikapitalismissa ja demokratian ja sen saavutusten rapautuminen on nykypäivän ongelma ympäri maailmaa. Vakavia ja monisyisiä aseellisia konflikteja käydään ympäri maailmaa. Uudet teknologiat ja sosiaalinen media ovat tuoneet mukanaan myös vakavia haittoja, joiden addiktoivuutta testataan nyt varsinkin nuorimmilla sukupolvilla ilman tarkkaa tietoa niiden vaikutuksista.

Erityisesti nuoret ovat huolissaan maailman tulevaisuudesta. Laajassa kansainvälisessä ilmastoahdistusta käsittelevässä tutkimuksessa vuonna 2021 tutkimukseen vastanneista 16–25-vuotiaista nuorista jopa 75 % koki tulevaisuuden pelottavana ja yli puolet koki ilmastonmuutokseen liittyen pelon, surun, ahdistuksen, vihan, voimattomuuden, avuttomuuden ja syyllisyyden tunteita (Hickman ym., 2021). Myös Suomessa vuoden 2021

Nuorisobarometrissä vain 38 % vastaajista suhtautui optimistisesti maailman tulevaisuuteen, joskin todettakoon myös, että omaan tulevaisuuteen optimistisesti suhtautui huomattavasti suurempi joukko eli 80 % vastanneista (Nuorisobarometri, 2021). Tulevaisuus on aina ollut epävarma, mutta se ei poista etenkään nuorten kokemuksia ja tunteita, jotka nousevat usein nykyaikaisesta tieteellisestä ympäristötiedosta ja ilmastotutkimuksesta. Tällä hetkellä yksi isoin uhka tulevaisuudelle on käynnissä olevaa ilmastokriisi, jonka vaikutuksiin tulee jo nyt sopeutua – kysymys on enää siitä, miten paljon ja kuinka vauhdilla ja radikaalisti. Koska kasvatusta on tulevaisuuteen suuntaavaa toimintaa, voidaan ajatella, että sen yhteydessä jopa pitäisi ottaa selkeästi kantaa tulevaisuuteen liittyen ja siihen, että kasvatettaville se voisi näyttäytyä positiivisessa valossa.

Tästä näkökulmasta on perusteltua, että kasvatustodellisuutta kuvaavassa mannermaisessa teoriassa voitaisiin ottaa enemmän kantaa myös siihen, mikä voisi olla tai olisi ainakin hyvä olla suuntana sille vallitsevan ylitykselle, joka sivistyksen käsitteeseen liittyy. Voidaan ajatella, että mannermaiselle kasvatusta- ja sivistysteorialle ominainen avoimuuden ja autonomian korostaminen kääntyykin tässä suhteessa itseään vastaan. Liian individualistinen lähtökohta ei mahdollista vastuun ja velvollisuuden tarkastelua tai sen käsittelyä, miten ympäröivä todellisuus voisi ohjata tai asettaa rajoja yksilön toiminnalle esimerkiksi planetaaristen rajojen nimissä. Lisäksi mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysteoriassa sivistyksen teemaa on käsitelty erityisesti rationaalisuuden kautta: sivistyksen päämääränä on pidetty itsenäisesti ja rationaalisesti ajatteleva ihminen. Rationaalisuuden konseptissa on omat ongelmansa – kuka määrittelee, mikä on rationaalista ja millaisilla perusteilla. Lisäksi voidaan esittää myös kritiikkiä siitä, miten perinteinen mannermainen kasvatusta- ja sivistysteoreettinen käsitys sivistyksestä keskittyy ihmisen ideaaleihin sivuuttaen samalla ihmisyyteen ja ihmisen toimintaan kuuluvan materiaalisuuden puolen. Tätä voidaan hahmottaa juuri fossiilijohdattujen käsitteiden avulla. Ihmiskunta on jo pitkään kurkottanut kohti monessa mielessä parempaa maailmaa ja kohti ajatusta itsenäisestä, rationaalisesta ja ennen kaikkea sivistyneestä ihmisestä.

Samalla tämä kurkottaminen kohti rationaalisia ideaaleja on monessa suhteessa johtanut materiaalisuuden vähäksymiseen, kun niin luontoa, ilmastoa kuin muita eliöitä – ja muita ihmisiä – on kohdeltu kaltoin. Voidaan ajatella, että energian ja ihmiselämän energettisten perusteiden huomioiminen osana kasvatusta ja sivistystä koskevaa keskustelua voisi osaltaan muistuttaa siitä, että monia pienimpiäkin ”sivistyneitä” tekojamme ohjaa lopulta jokin energianmuoto, jota ilman näitä tekoja ei olisi. Esimerkiksi tätä tutkielmaa on kirjoitettu kannettavalla tietokoneella, jonka raaka-aineiden hankkimiseen sekä itse laitteen

valmistamiseen ja Suomeen lennättämiseen on tarvittu uskomattomat määrät energiaa ja työtä. Tietokoneen näppäimet muodostavat ajatuksista tekstiä, mutta näppäimistö ja koko laite toimii ajattelijasta ja kirjoittajasta kokonaan eroavalla energialla. Monet nykyisistä sivistyksen mittareista voisivat muuttua, jos – tai kun – tämä fossiilienergia loppuu nykyisestä mittakaavastaan. Nykymaailmassa sivistyksen suuntaa voisi pohtia ehkä ennemmin siis ekokriisien ja niihin johtaneiden rakenteiden purkamisen kautta, jolloin voitaisiin paremmin havainnoida myös sitä materiaalista maailmaa ja energiaa, joka mahdollistaa tämän kaiken. Yksi tällainen lähtökohta on ollut ekososiaalisen sivistyksen ajatuksessa.

Ekososiaalinen sivistys tarkoittaa käytännössä ajatusta sivistyksestä prosessina, jossa ihminen oppii ja kasvaa ymmärtämään elämää ylläpitäviä keskinäisriippuvuuksia niin ekologisessa, sosiaalisessa kuin taloudellisessakin mielessä (Salonen & Bardy, 2015). Lisäksi ekososiaalisesti sivistynyt ihminen on sivistynyt myös niin ikään henkiselä tasolla eli hän kykenee esimerkiksi hahmottamaan riittävät rajat hyvään elämään tarvittavalle materiaalille (Salonen & Bardy, 2015). Käytännössä kyse on vapauden ja vastuun tasapainottelusta niin rajallista maapalloa kuin muitakin ihmisiä ja toisia eliöitä kohtaan (Salonen & Bardy, 2015). Voidaan siis summata, että ekososiaalisesti sivistynyt ihminen kunnioittaa ja ainakin jossain määrin myös ymmärtää sitä monimutkaista elollisten ja elottomien asioiden muodostamaa systeemiä, joka ylläpitää hänen sekä kaikkien muidenkin elämää ja hyvinvointia.

Ekososiaalinen sivistys tarjoaa erään erittäin varteenotettavan näkökulman siihen, mitä sivistys ja sivistynyt ihminen voivat nykyisellä ekokriisien aikakaudella tarkoittaa. Ekososiaalisen sivistyksen teoretisoinnissa ei ole järin syvällisesti käsitelty energiaan ja erityisesti fossiilienergiaan liittyvää kokemuksellista tasoa (ks. esim. Salonen, 2013; Salonen & Bardy, 2015; Pulkki & Takkinen, 2022). Salonen ja Bardy (2015, s. 12) käsittelevät hyvin lyhyesti aihetta lähinnä siitä näkökulmasta, miten ”likaisesta” energian lähteestä ”puhtaaseen” energian lähteeseen siirtyminen voi olla merkityksellinen kokemus. Fossiilisubjektin ja naftologisten käsitteiden esitleminen mukaan kasvatusta koskevaan filosofiseen keskusteluun voidaan nähdä siten tärkeänä uudenlaisena avauksena aiheeseen. Tässä tutkielmassa tämä tapahtuu mannermaisena kasvatusta- ja sivistysteorian kontekstissa. Kyseisessä traditiossa ei tarkastella ympäristöön ja ihmisen asemaan liittyviä kysymyksiä yhtä monipuolisesti kuin ekososiaalisen sivistyksen lähtökohdissa, mutta fossiilisubjektin käsitteen avulla siinäkin voitaisiin kenties paremmin kiinnittää huomioita näihin teemoihin. Isona kysymyksenä voisi olla se, millainen subjekti olisi kasvatusta- ja sivistysteorian näkökulmasta?

5.3 Kasvatuksen subjekti ja päämäärä öljyn aikakaudella

Tässä alaluvussa tarkastellaan, miten mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa voitaisiin fossiilisubjektin käsitettä hyödyntäen tarkastella uudella tavalla kasvatuksen päämääriä ja subjektia öljyn aikakaudella. Mannermaisessa traditiossa kasvatuksen päämäärä on avoin, mutta liittyy aina jollain tavalla siihen, millainen subjekti halutaan kasvattaa. Tässä yhteydessä tarkastellaan edistykseen liittyvää ajatusta sivistyneestä ihmisestä, kasvatettavan subjektin ja muun maailman suhteesta sekä kasvatettavan subjektin vapaudesta ja vastuusta.

Kuten jo luvussa 5.2 todettiin, sivistykseen liittyvä vallitsevan ylittämisen mahdollisuus on hyödyllinen lähtökohta fossiilisubjektuudesta ulos pääsemistä tarkasteltaessa. Siljander (2014, s. 34) summaa sivistyksen olevan prosessi, jossa ihminen kehittää ja muokkaa itseään ja ympäristöään, ja että prosessin tarkoituksena on ihmisen pyrkimys johonkin vallitsevaa edistyneempään, mutta ennalta määrittelemättömään elämänmuotoon. Samalla kuitenkin herää kysymys, mitä tämä sivistyksen tuoma edistyneempi elämänmuoto voisi sitten tarkoittaa ja miten sen mannermaista tulkintaa voitaisiin fossiilisubjektin käsitteen avulla kehittää?

Kasvatus on liittynyt lähes aina läheisesti jonkinlaiseen ajatukseen edistyksestä (Jokisaari, 2014, s. 25). Esimerkiksi koulutuspolitiikan avulla asetetaan tavoitteita siitä, mitä kasvatuksen pitäisi edistää ja tuottaa osana yhteiskuntaan. Tällöin kyse on usein siitä, millaisia tietoja ja taitoja sekä millaisia ihmisiä, tulevia työntekijöitä, kansalaisia ja kuluttajia yhteiskuntaan tarvitaan tai halutaan. Kasvatus on siten aina myös kannanottoa omaan aikaansa ja siihen, mitä kyseisessä ajassa ja sen ihmisyydessä pidetään olennaisena (ks. esim. Jokisaari, 2014, s. 24). Sivistys ja edistys liittyvät olennaisesti toisiinsa. Kysymys siitä, millainen on sivistynyt ihminen, on tässä yhteydessä verrannollinen kysymykseen, millainen on edistynyt ihminen? Öljyn ja ekokriisien aikakaudella kasvatus ja kasvatusinstituutiot voivat olla osa nykyisellään vallitsevaa ”tuhon logiikkaa”, mutta toisaalta myös osa ratkaisua ja uudelleenajattelun mahdollisuutta (ks. Värrä, 2018; Toivanen, 2022). Millä tavoin sivistynyt subjekti voisi olla kasvatuksen ja sivistysprosessin päämäärä öljyn aikakaudella?

Ekososiaalisen sivistyksen ajattelussa sivistysprosessin päämääränä on ihminen, joka ymmärtää ja kunnioittaa muuta maailmaa ja sen kaikkia eliöitä asettamalla hyvän elämänsä maapallon kannalta kestäviin rajoihin. Tähän kuuluu kysymys yksilön vapauden ja vastuun välinen tasapainottelusta (Salonen & Bardy, 2015), mikä on tämän tutkielman näkökulmasta erittäin kiinnostava huomio. Mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa subjekti näyttäytyy

ensisijaisesti autonomisena ja itsenäisenä. Vaikka kasvatuksella on aina myös sosialisaatiotehtävä (Siljander, 2014 s. 50) sekä lukuisia muita käytännöllisiä, yhteiskunnallisia koulutukseen liittyviä tehtäviä (ks. Antikainen, Rinne & Koski, 2013) on silti suuressa määrin ja ideaalisesti keskittynyt palvelemaan (kasvatettavaa) yksilöä ja hänen subjektiivista kehitystään. Voidaankin ajatella, että kasvatuksen keskittyminen yksilöön on osa laajempaa, etenkin länsimaista individualistista ajattelua. Tällöin mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian lähtökohdat nivoutuvat pitkälti moniin ihmiskeskeisiin ajatusmalleihin. Länsimaisen edistysajattelun piirissä kyse on myös ajatuksesta ihmisen erityisyydestä ja erillisyydestä muusta luonnosta ja jopa ylemmyydestä muihin eliöihin ja ympäristöön nähden.

Öljy on osaltaan vaikuttanut myös tämän ihmisen ja muun luonnon erottelun taustalla. Vadén ja Salminen (2018, s. 43) esittävät, että nykypäivän luonnosta ja sosiaalisesta yhteisöstä etäännyntynyt itsenäisenä itsensä näkevä subjekti on todellisuudessa riippuvainen hallinnoimastaan suunnattomasta (öljyn tuottamasta) energiamassasta. He toteavat myös, että tämä ylijäämäinen energianlähde on myös mahdollistanut länsimaiseen maailmankuvaan kuuluvan tiukan subjekti-objekti jaottelun leviämisen maailmalle (mt. s. 44). Mitenkään muuten ei olisi ollut mahdollista, että yksittäinen tietynlainen käsitys subjektista voisi levitä globaalisti niin laajalle ja haastaa tai tukahduttaa muut subjektin hahmottamisen tavat yhtä tehokkaasti (mt. s. 44). Suuret määrät ylimääräistä energiaa mahdollistavat sen, että tiukka subjekti-objekti jaottelu on ylipäätään mahdollista tehdä; vähäisen energian määrittämissä tilanteissa subjekti palaa heti takaisin osaksi laajempaa sosiaalista ja ympäristöllistä kokonaisuutta, josta väistämättä aina riippuvainen (Vadén & Salminen, 2018, s. 43-44). Ajatusta voidaan kuvata seuraavan esimerkin avulla: tankki täynnä öljypohjaisella polttoaineella kulkevalla autollaan huristeleva ihminen voi kulkea kovalla vauhdilla, yksin ja muista näennäisesti riippumattomasti mihin tahansa, minne on sopiva ajotie tai -maasto. Mutta mikäli bensa loppuu tankista, tarvitaan äkkiä muitten ihmisten apua. Pitäisi saada joku hyvää hyvyttään lainaamaan lisää polttoainetta tai työntämään autoa seuraavaan pihaan. Subjekti tulee osaksi työntämistä vaativaa autoa ja ympäristöä sekä omaa kehoa hyvin kiinteällä tavalla; sade ja tuuli tuntuvat niskassa, nälkä ja väsymys alkavat tuntua vatsassa ja lihaksissa, mitä jos matkalla tulee eläimiä vastaan? Maanteiden kuninkaan kruunu putoaa äkkiä.

Jokisaari (2022) käsittelee artikkelissaan subjektin ja objektiivisen maailman välistä suhdetta edistyksen ja moraalisen kuvittelukyvyyn kasvatuksen kontekstissa. Hän esittää Theodor Adornoa mukaillen, että nykypäivän edistys näyttäytyy ensisijaisesti teknisenä ihmisen ja luonnon hallintana, jossa kasvatuksen subjektikin on kääntynyt tarkkailemaan itse itseään ja

sitä, miten voisi hyödyntää oppimistaan tuotantovoimien kentillä (mt. s. 35). Edistyksen muutos on objektivoinut subjektin, mutta toisaalta myös avannut objektiivisen maailman realiteetit subjektin ja hänen kuvittelukykyensä piiriin (mt. s. 35). Erityisesti ympäristökriisit tällaisena objektiivisen maailman realiteettina vaativat subjektin huomiota ja uudenlaista kuvittelukykyä subjektin ja objektiivisen maailman väliseen suhteeseen (mt. s. 36). Ympäristökriisit pakottavat asettamaan objektiivisen maailman subjektin edelle, koska elämän ehtojen – luonnon – tuhoutuminen iskisi väistämättä myös subjektin olemassaoloon ja ytimeen (mt. s. 36). Vaikka Jokisaari ei mannermaista kasvatusta ja sivistysteoreettista suuntausta edustakaan, hänen huomionsa auttavat pääsemään käsiksi kasvatuksellisesta näkökulmasta Salmisen ja Vadénin (2013) esittämään velvoittavaan yhteisöllisyyteen tienä ulos fossiilisubjektina olemisesta.

Salminen ja Vadén (2013, s. 136) esittävätkin, että subjektia koskeva yhteisöllinen velvoittavuus – joka voidaan ajatella vastuuna muita ihmisiä, eliöitä ja planeettaa kohtaan – luo väyliä ulos fossiilisubjektiiisuudesta. Samalla he kuitenkin esittävät huolen siitä, että tällainen velvoittava yhteisöllisyys voi olla myös hyvin totalitaristista, vieraan ulos sulkevaa, puhtauteen pyrkivää, suoraan sanoen fasistista tai natsistista (mt. s. 136). Tämä on vaarana varsinkin, mikäli yhteisöllisen velvoittavuuden yhteydessä ei tarkastella myös energioiden ja niiden kokemusten moninaistamista eli sellaisia elintapoja, jotka tekevät energian, vallan ja voiman liiallisen keskittymisen mahdolliseksi (mt. s. 152). Vallan, voiman ja energian keskittymiset ja keskittymien estämiset ovat laajempia yhteiskunnallisia kysymyksiä, mutta kasvatuksen näkökulmasta ajatus jonkinlaisesta velvoittavasta yhteisöllisyydestä ekokriisin keskellä voi olla hyvinkin tarkastelun arvoinen.

Kasvatus on tulevaisuuteen suuntautunutta toimintaa ja on väistämätöntä, että siinä tulisi huomioida myös aikamme suurimmat, jo nykyään näkyvät tulevaisuusuhkat, kuten ilmastonmuutos ja muut ihmisen toiminnallaan aiheuttamat ympäristökatastrofit. Nykypäivän autonominen ja sivistynyt subjekti ei voi ajatella vain ja ensisijaisesti itseään, sillä hänen olemassaolonsa tai ainakin sen laatu on riippuvainen hyvin pitkälti kaikesta muusta, paitsi hänestä itsestään. Tätä ajatusta voidaan kuvata esimerkiksi ekososiaalisen autonomian käsitteellä (Pulkki & Keto, 2022). Se tarkoittaa ajatusta suhteellisesta autonomista, jossa ihminen huomioi vaikutuksensa muihinkin ekosysteemien eliöihin ja toimii sekä käyttää valtaa nöyrästi suhteessa näihin (Pulkki & Keto, 2022). Voidaankin ajatella, että tavoitteellisessa ja tietoisessa kasvatuksessa tulisi entistä enemmän keskittyä siihen, miten saada kasvatettavat subjektit huomioimaan myös muu maailma ja siellä asuvat muut eliöt sekä hahmottaa ihmisen

suhdetta niihin uudelleen kestävämmällä tavalla. Toisin sanoen kasvatettavan velvollisuudet pitää yhteisöllisesti huolta ympäristön ja ilmaston tilasta tulee tehdä näkyviksi.

Sen sijaan, että kasvatettava pakotettaisiin toimimaan ympäristöystävällisesti tai tekemään ilmastotekoja, voidaan ajatella, että hänet pikemminkin pedagogisesti pakotetaan ymmärtämään tai ainakin näkemään itsensä ja ympäröivän yhteiskunnan edustaman elämäntavan ja laajemman maailman välisiä suhteita ja ottamaan niistä vastuuta. Jokisaaren (2022) käsittelemä uudenlainen kuvittelukyky ja objektiivisen maailman asettaminen subjektin edelle voisivat konkretisoida esimerkiksi elämän ehtojen ja ihmisen luontoriippuvuuden käsittelyllä. Kasvatettava subjekti voi olla itsenäinen ja vapaa, mutta vain niissä planetaarisissa rajoissa, jotka takaavat koko eliökunnan selviytymistä ja hyvinvointia tulevaisuudessakin.

5.4 Yhteenveto

Tässä tutkielmassa on pyritty vastaamaan kolmeen alussa asetettuun tutkimuskysymykseen. Ensimmäiseen kysymykseen voidaan vastata, että fossiilisubjekti eli naftistinen yksilö on Salmisen ja Vadénin (2013; 2018) esittelemä käsitteellistys siitä, miten fossiiliset energian lähteet ja etenkin öljy ovat muokanneet ja muovanneet yksilön kokemusmaailmaa ja elämäntapaa teollistumisen ajasta nykypäivään. Öljyn laajamittaisen käytön sekä fossiilisubjektiviisuuden myötä öljystä ja sen mahdollistamista elämäntavoista ja kokemuksesta on tullut itsestäänselvyksiä, joiden olemassaoloa ei huomata ajatella tai kyseenalaistaa. Nämä öljyn ja fossiilisubjektin kokemuksen ydinpiirteet – kuten esimerkiksi vauhdin kokemus, yhdistämällä erottaminen sekä hallinnan tunne – ovat osaltaan vaikuttaneet nykyisten ekokriisien kehitykseen. Ne ovat muodostaneet arkipäiväisen ja tutun oloisen kokemusmaailman, joka kuitenkin ihmiskunnan, luonnon ja ilmaston näkökulmasta liittyy hyvin poikkeavaan aikakauteen. Ympäristölle suoraan tai välillisesti haitallisia, mutta totuttuja ja itsestään selviltä tuntuvia tapoja ja kokemuksia ei välttämättä aina edes tiedosteta.

Toisessa tutkimuskysymyksessä haluttiin tarkastella fossiilisubjektin suhdetta subjektikäsitteeseen mannermaisessa kasvatus- ja sivistysteoriassa. Voidaan nähdä, että fossiilisubjektiksi tuleminen on pitkälti sosialisointitulosta, kun kasvatettava on sosiaalistunut ja sosiaalistettu tietynlaiseen historialliseen ajan ja paikan kontekstiin, jossa öljy on ollut merkittävä taustavoima suuressa osassa ihmisen toimintoja ja kokemusmaailmaa. Osaltaan voidaan kuitenkin ajatella, että myös kasvatus itsessään liittyy fossiilisubjektiksi tulemiseen.

Käsitykseen sivistyneestä ihmisestä on melkeinpä aina kuulunut jonkinlainen ajatus edistyksestä, joka varsinkin länsimaissa puolestaan on usein liitetty teknologiseen edistykseen ja siten öljyyn ja sen pyörittämiin koneisiin ja rakenteisiin. Perinteinen mannermainen käsitys sivistyneestä ihmisestä on siis voinut tukea fossiilijäätikön syntymistä kietomalla tavoitellun subjektikokemuksen fossiilivoimin tuotettuun edistykseen. Mannermaiseen traditioon kuuluva ajatus ihmisen autonomiasta ja tämän individualistisesta alavireestä on myös voinut omalta osaltaan edistää fossiilijäätikön muodostumista. Öljy on mahdollistanut isolle osalle subjekteja paljon uusia mahdollisuuksia valita mitä tekee ja miten ja millainen on. Öljyn avulla on mahdollista esimerkiksi lähteä helposti kauas pois ja ilmaista itseään lukuisilla erilaisilla tavaroilla ja tavoilla. Samalla se on myös sulkenut lukuisia kokemuksen ja olemisen mahdollisuuksia. Esimerkiksi alkuperäiskansojen ja muiden luonnonläheistä ja luontoa kunnioittavaa elämää elävien ihmisyyshäiriöiden perinteiset kokemukset on tuhottu tai ajettu hyvin ahtaalle. Öljyn ja fossiilijäätikön kokemuksen voidaan siten nähdä hyvin vahvasti mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian lähtökohtiin kietoutuneena. Samalla tähän perinteeseen kuuluva ajatus subjektin vapaudesta ja mahdollisuudesta ylittää vallitseva voi kuitenkin olla myös lähtökohhta fossiilijäätikön tuotannosta pois pääsemiseen.

Kolmanteen kysymykseen – mitä kehitystarpeita fossiilijäätikön käsitteen avulla voitaisiin osoittaa mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian subjektikäsitteestä ekokriisin aikakaudella – on pyritty esittämään useampiakin alustavia vastauksia erityisesti tutkielman viidennessä luvussa. Ensinnäkin fossiilijäätikön käsitteen esittelemisen mukaan mannermaiseen kasvatus- ja sivistysteoreettiseen keskusteluun mahdollistaa ylipäätään sen, että fossiilijäätikön ja sen vaikutus subjektin voidaan tuoda näkyväksi kasvatuksessa. Lisäksi fossiilijäätikön ja naftologian avulla voidaan tarkastella myös sitä, miten öljyn ajan naftologisen vaikutteet ovat läsnä myös kasvatustoiminnassa itsessään niin suorasti kuin myös epäsuorasti.

Toisekseen mannermaisen kasvatus- ja sivistysteorian esittelemä sivistyskäsite voi tarjota hyvinkin mahdollisuuksia käsitteellistää subjektin mahdollisuutta päästä yli vallitsevasta todellisuudesta, mikä liittyy myös fossiilijäätikön irti ja yli pääsemiseen. Subjektin vapauden sekä toisin ja uudelleen ajattelemisen mahdollisuus on tässä yhteydessä olennaista. Samalla fossiilijäätikön käsitteellä voidaan kuitenkin osoittaa mannermaisen sivistyskäsitteen heikkous havaita ja huomioda materiaalista maailmaa ja sen vaikutusta ihmisten toimintaan ja elämänmuotoon. Keskittyminen niin ikään ylempiin tavoitteisiin, kuten Jumalan kuvaksi tulemiseen tai järkeen on voinut vaikuttaa siihen, että esimerkiksi juuri (fossiili)energian ja

siihen liittyvän materiaalista ulottuvuutta ja vaikutusta kasvatettavaan subjettiin – ja kasvattajiin itseensä – ei ole huomioitu tarpeeksi.

Kolmanneksi fossiilisubjektin sekä siitä ulos pääsemiseen liittyvän ”velvoittavan yhteisöllisyyden” yhdistäminen mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian subjektikäsitteeseen ja päämääriin voi tuottaa molemminpuolisesti hedelmällisiä keskustelun lähtökohtia. Mannermaisessa kasvatusta- ja sivistysteoriassa ei perinteisimmässä muodoissaan ole juuri tarkasteltu tai asetettu rajoja kasvatettavan subjektin vapaudelle. Esimerkiksi Biesta on kritisoinut demokratiakasvatuksen kontekstissa siitä, ettei hän ole huomionnut ajattelussaan demokratialle välttämättömiä, subjektin toimintaa tietyssä määrin rajoittavia normatiivisia reunaehtoja (Leiviskä, 2021). Voidaan kuitenkin erittäin perustellusti väittää, että vähintäänkin planetaariset kestävyysraajat voisivat olla – tai joiden pitäisi olla – tällaisia subjektin vapautta rajoittavia tekijöitä. Fossiilisubjektin avulla voitaisiin hahmottaa näitä rajoja huomioiden se velvoittava yhteisöllisyys, jonka Salminen ja Vadén (2013) näkevät mahdollisuutena fossiilisubjektiviisuudesta ulos pääsemiseen. Kasvatettava subjekti on jo omankin tulevaisuutensa takia velvoitettava toimimaan vastuullisesti muita eliöitä ja luontoa kohtaan. Toisaalta mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian avulla voidaan vastata Salmisen ja Vadénin esittämiin huoliin siitä, että velvoittava yhteisöllisyys voi luisua totalitarismin puolelle. Kasvatusta ei ole koskaan päämäärä itsessään, vaan se on toimintaa, jolla on aina jotain tavoitteita. Lisäksi kasvatukseen ja sivistykseen kuuluva kasvatettavan itsenäisyys ja vapaus sekä kasvatustoiminnan päämääriin liittyvä tietynlainen avoimuus muodostavat vastavoiman totalitaristiselle ajattelulle. Näin muodostuva vapauden ja vastuun tasapainottelu muodostavat mielenkiintoisen yhteyden naftologian ja fossiilisubjektin sekä mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian välillä.

Fossiilisubjektin käsitteen avulla voidaan siis osoittaa useitakin huomioita ja kehityskohteita mannermaisen kasvatusta- ja sivistysteorian traditiosta. Samalla on kuitenkin huomattava, että fossiilisubjektin käsitteellä on itsessäänkin omat rajoituksensa. Voidaan esimerkiksi kysyä sitä, onko fossiilisubjektiviisyys ja öljyn kokemus universaali tai yhteismitallinen. Esimerkiksi suomalaisen, ylempää keskiluokkaa olevan valtaväestöön kuuluvan henkilön elämäntapa rakentuu öljylle hyvin eri tavalla, kuin vaikkapa Kiinassa tehtaan varjossa asuvan ja siellä orjuutta vastaavasti työskentelevän ja muovituotteita valmistavan henkilön. Öljy voi kertoa vauraudesta ja mahdollisuuksista – kuten henkilöautosta, lentomatkustelusta tai kaukolämmöllä lämpiävästä omakotitalosta. Tai se voi jatkuvasti tuntua hiilipitoisina saastepartikkeleina

keuhkoissa ja epämiellyttävänä katkuna nenässä ja näkyä tehtaan liukuhihnalla ohikiitävinä tuotteina.

6 Pohdintoja

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena on ollut se, miten kasvatuksen avulla voidaan mahdollisesti pyrkiä vastaamaan ekokriiseihin ja erityisesti niiden taustalla vaikuttavien itsestäänselvyyksien haasteisiin. Tätä aihetta on lähestytty sen kautta, mitä Salmisen ja Vadénin (2013) esittelemä fossiilisubjektin käsite tarkoittaa. Lisäksi on käsitelty, millaisia huomioita ja kehityskohteita sen avulla voitaisiin osoittaa mannermaisesta kasvatus- ja sivistysteoreettisesta keskustelusta. Toisaalta on käsitelty myös sitä, mitä mannermaisesta kasvatus- ja sivistysteorian teemoja voitaisiin hyödyntää fossiilisubjektin tarkastelussa. Tutkielman tarkoituksena on ollut jatkaa fossiilisubjektin käsitteen määrittelyä ja aloittaa kasvatuksen ja fossiilisubjektin käsitteiden välisen suhteen tarkastelua. Lisäksi tarkoituksena on ollut sytyttää pohdintaa siitä, miten kasvatuksen avulla voitaisiin löytää väyliä ulos tämänkaltaisesta subjektiivisuuden kokemuksesta tai tulla ainakin tietoisiksi siitä. Keskusteluun on myös haluttu tuoda, miten fossiilisubjektin käsitteen avulla voitaisiin paremmin käsitteellistää kasvatusta ja sivistystä koskevaa ajattelua ekokriisien ja öljyn aikakaudella. Tästä aihepiiristä on kehkeytynyt muitakin ajatuksen juoksuja, joita käsitellään lyhyesti tässä viimeisessä luvussa.

Kasvatuksen ylisukupolvisuuden näkökulmasta voidaan pitää perusteltuna, että kasvatettavien eli nuoremman sukupolven lisäksi kiinnitetään huomiota myös vanhempiin sukupolviin, jotka toimivat kasvattajina. Toivanen (2022) käsittelee artikkelissaan sukupolvien välistä ristiriitaa suhteessa ekokriiseihin ja esimerkiksi fossiilitalouden merkitykseen. Vanhemmat sukupolvet ovat kasvaneet ja tottuneet fossiilienergialla pyörivään maailmaan ja siihen liittyviin elämäntapoihin, valta-asetelmiin ja intresseihin, joiden muuttaminen voi tuntua vaikealta tai jopa pelottavalta (Toivanen, 2022, s. 170). Kaikille nuorille nämä vanhat itsestäänselvydet eivät aina ole enää välttämättömyksiä varsinkaan tulevaisuutta uhkaavien eksistentiaalisten ekokriisien edessä, vaan radikaaleiksikin koettuja muutoksia vaaditaan esimerkiksi talousjärjestelmään (Toivanen, 2022). Vaikka sukupolvien välinen ristiriita ei ole ympäristöasioissa ihan näin mustavalkoinen (Toivanen, 2022, s. 159), on silti huomattavaa – ja turhauttavaa – että vaikkapa ilmastonmuutoksesta, sen vaikutuksista ja ihmisen toiminnan seurauksista on ollut tietoa jo monien kymmenien vuosien ajan, mutta mitään merkittäviä ilmastotoimia ei silti ole tehty. Jopa tieteilijät ovat siirtyneet yllättävänkin kuvailevaan ja anteeksiantamattomaan kielenkäyttöön, kuten esimerkiksi tuore Ripplen ja muun tutkimusryhmän (2024) raportti julistaa maailman olevan ”peruuttamattoman

ilmastokatastrofin reunalla”, ”pahempaa olevan luvassa tällä menolla”, ja että ”ihmiskunnan tulevaisuus on vaakalaudalla”. Oliko tämä raportti suomalaisen median ykkössivun pääotsikko ja iltauutisten keskisin juttu monta päivää? Noteerattiinko se näyttävästi päättäjien keskuudessa ja siirrettiin asialistan kärkeen? Jättikö yksityishenkilö etelänmatkansa varaamatta, koska kauhistui maailman ja ilmaston tilannetta? Eihän nyt toki, koska monet ihmiset ei vieläkään halua kuunnella tutkijoita, jos heillä on ikäviä uutisia.

Ehkä juuri tämän esimerkin kautta voidaan käsitellä hyvin sitä, miten kaikesta potentiaalistaan huolimatta pelkkä kasvatus ei yksinään riitä mihinkään tässä eko- ja ilmastokatastrofissa, jossa parhaillaan ihmiskuntana olemme. Ekologisempaan ja kaikin puolin kestävämpään elämäntapaan kannustava kasvatus ei lohduta paljoakaan, jos ympäröivä yhteiskunta ei tunnista tai tunnusta vallitsevien ekokriisien vakavuutta ja juurisyitä sekä pyri tekemään niille jotain (Saylan & Blumstein, 2011, s. 47). Muodostuu paradoksaalinen ja ehkä hiukan hämmentäväkin tilanne. Yhtäältä sanotaan, kuinka vaarallisessa ja ennenkokemattomassa tilanteessa olemme, ja että koko ihmiskunnan tulevaisuus on vaarassa, jos emme muuta toimintatapojamme ja totuttua elämänmuotoa. Toisaalta taas ympäröivästä yhteiskunnasta ja mediasta välittyy vahva viesti, että ei tämä asia nyt niin tärkeä tai vaarallinen ole, tai että on jotain muuta tärkeämpää hoidettavana, kuten talouskasvun varmistaminen. Tiedeyhteisön konsensus on se, että ilmastomuutoksen kanssa ollaan menossa hyvin huonoon suuntaan. Nykysuunta on viemässä meitä kohti 2,7 °C asteen lämpenemistä vuoteen 2100 mennessä ja tällä menolla voidaan vain toivoa, että pahimpia seurauksia voidaan rajoittaa – ei siis torjua, pysäyttää tai korjata (Ripple ym., 2024). Ilmastosta ja ympäristöstä huolissaan oleville nuorille usein saatetaan sanoa, että he voivat sitten itse vaikuttaa asioihin, kunhan pääsevät päättämään aikuisina. Tämä ohje sivuuttaa kokonaan sen, että oikeasti vaikuttavat ilmastotoimet olisi pitänyt tehdä jo 20–30 vuotta sitten. Jos siis luotetaan siihen, että voidaan vain kasvattaa tulevia sukupolvia hoitamaan tarvittava sopeutuminen ilmasto- ja ympäristökriisien vaikutuksiin, ollaan pahasti todellisuudesta ulkona. Kasvatus on tärkeä osa ratkaisua, mutta se ei voi olla sitä yksinään.

Sen lisäksi, että öljyn ja muiden fossiilisten energianlähteitten käyttöä radikaalisti vähennettäisiin, olisi myös öljyn ajasta kokemuksellisella tasolla opittava päästämään irti. Ihmiskunta on tottunut hallittavuuteen, tehokkuuteen ja kiihtyvällä tahdilla kulkevaan maailmaan, jota on öljyn avulla voitu pyörittää helposti, kustannustehokkaasti ja suhteellisen tasaisesti ilman liian suuria mutkia matkassa. Voidaan väittää, että vaikka öljy ja muut fossiiliset polttoaineet korvattaisiin uusiutuvilla energianlähteillä, mutta niiden haluttaisiin tai ajateltaisiin toimivan samoilla lainalaisuuksilla kuin öljy ja niiden oletettaisiin vastaavan jatkuvasti ja

loputtomasti kasvavaan energiantarpeeseen, ei kokonaisvaltaisissa ympäristötavoitteissa päästäisi kovinkaan pitkälle.

Esimerkiksi ”täysin päästöttömät” aurinko- tai tuulivoimalat eivät vain ilmesty tyhjästä, vaan niiden valmistusta varten tarvitsee louhia suurella volyymilla metalleja ja muita raaka-aineita, minkä lisäksi tarvitaan vielä energiaa kuljettaa, jalostaa ja muokata näistä materiaaleista tarvittavia osia. Täytyy myös rakentaa infrastruktuuria ja uudenlaisia energian varastoinen tapoja, jotta auringosta ja tuulesta tuleva energia saadaan siirrettyä voimaloista käyttöön. Sekä aurinko- että tuulivoimalat vaikuttavat muutenkin ympäristöönsä. Esimerkiksi vaikka aurinkopaneelilla – niiden käytöllä, ei niitä varten tehdyillä raaka-ainekaivuilla ja valmistusprosessilla – voi olla enemmän positiivisia vaikutuksia ympäröivään biodiversiteettiin kuin muilla intensiivisillä maankäytön tavoilla, tarkoittaa aurinkopaneelipuisto kuitenkin usein lukuisten eliöiden elinympäristön radikaalia muuttumista (Bennun ym., 2021). Hiilidioksidipäästöjen vähentämistä jahdatessa näitä uusiutuvien energianlähteiden haittapuolia ei aina edes haluta ajatella. Esimerkiksi Suomessa lokakuussa 2024 uutisoitiin, kuinka ympäristöministeriö hautasi ”liian työlään viimeistelyn” takia selvitykset, joissa olisi tarkasteltu tuulivoimaloiden vaikutusta maakotkiin ja merilintuihin (Suomen tietotoimisto, 2024). Selvitykset olisivat uutislähteiden mukaan voineet johtaa siihen, että osaa tuulivoimaloista ei olisi voitu rakentaa lintujen reviireille (Suomen tietotoimisto, 2024).

Energian muoto vaihtuu, mutta jäljelle jää sama sokeus, joka ihmiskuntaa on vaivannut öljyn kanssa. Olemassaolon ja totutun elämäntavan energeettisiä perusteita (jos nämä perusteet edes tiedostetaan) ei pyritä arvioimaan uudelleen sen mukaan, miten ja millaista energiaa ihmiskunnalla on käytettävissään, vaan energia halutaan ottaa hallintaan ja pakottaa hinnalla millä hyvänsä vastaamaan sille asetettuihin raameihin. Öljyn voiman, jalostettavuuden ja korkean EROEI-arvon avulla ihmiskunta on kyennyt uskomattomiin suorituksiin – jopa lentämään kuuhun. Ehkä suurin suoritus on kuitenkin ollut se, mitä Salminen ja Vadén (2013) kutsuvat vierauttamiseksi; öljy tai ehkä paremminkin sen laajamittainen käyttöönotto on erottanut ihmisten olemassaolon kokemuksen niistä perusteista, jotka mahdollistavat tämän olemassaolon. Siinä missä kokemus öljystä on ollut, että se on suorastaan kuin odottanut maan alla tarvettaan päästä ihmiskunnan käyttöön, tuuli ja auringonpaiste tulevat ja menevät. Mitäpä, jos ihmiskunnan energiankäyttö seuraisi niiden mukana? Öljyn hallintaan ja odotettavuuteen tottuneelle fossiilisubjektille voi olla vaikea pala kohdata kokemus riippuvuudesta luontoon ja sen moninaisiin ja ailahteleviin voimiin ja elää niin ikään luonnon ehdoilla. Tällä ei tarkoiteta tässä työssä sitä, että pitäisi ryömiä takaisin luolaan tai elää pettuleivällä päreiden valossa, vaan

sitä, että energian käyttöä ja sen tarpeita mukautettaisiin saatavilla olevan energian mukaan. Kun uusiutuvaa energiaa on vähemmän saatavilla, tuulivoimalat pyörivät vähän tai aurinko on pilvessä, voisiko koko yhteiskunta tietoisesti laskea tehoja ja tuottavuutta ja keskittyä kattamaan vain välttämättömät energiantarpeet? Millainen olisi vähempään energiaan tyytyvä kollektiivinen elämäntapa nykymaailmassa?

Yksi lähtökohta tällaisessa öljyn kokemuksesta irti pääsemisessä voisi olla elämän, yhteiskunnan ja tulevaisuuden luova uudelleen kuvittelu ja pohdinta – mielikuvittelu. Tulevaisuuden kuvittelusta on paljon tutkimusta, joka on liittynyt muun muassa ilmastonmuutoksen tulevien vaikutusten kuvitteluun (Dobraszczyk, 2017; Marquardt & Nasiritousi, 2021) sekä siihen, miten mielikuvittelun avulla voidaan paremmin ymmärtää ilmastonmuutokseen johtaneita yhteiskunnan ja ihmisen toimintoja (Norgaard, 2018). Mielikuvittelu voi myös tarjota mahdollisuuksia rikkoa tai laajentaa liian ahtaata tulevaisuutta koskevia ajatusmalleja (Marquardt & Nasiritousi, 2021). Kasvatus yksi kenttä, jolla tätä mielikuvittelua ja uudelleen kuvittelua on mahdollisuus tehdä. Samalla on kuitenkin olennaista huomata, että pelkkä mielikuvittelu ei riitä (ks. esim. Toivanen, 2022, s. 173), vaan näitä kuvitelmia kohti on myös käytännön toiminnassa pyrittävä. Silti mielikuvittelu voi tarjota kipinän toimintaan ja kokemuksen mahdollisuudesta toimia ja tehdä toisin.

Jatkotutkimuksen mahdollisuudet tämän työn käsittelemälle aiheelle ovat hyvin laajat, koska fossiilisubjektin käsitettä ei ole aiemmin tuotu juuri lainkaan kasvatustieteen tai kasvatustieteiden keskusteluihin mukaan. Syvällisempi fossiilisubjektin ja mannermaisen kasvatustieteen ja sivistysteorian subjektin suhteen tarkastelu voisi olla yksi lähtökohta, minkä lisäksi mielenkiintoista voisi olla myös tarkastella laajemmin mahdollisia perinteisen sivistyskasvatustieteen ja fossiilikapitalismin yhteyksiä. Kiinnostava lähtökohta voisi olla myös fossiilisubjektin itsekasvatus eli miten kasvattajat itse voisivat tulla tietoiseksi omasta fossiilisubjektisuudestaan ja kyetä käsittelemään sitä rakentavilla tavalla. Oma (kasvatustieteellinen) filosofinen kysymyksensä on myös se, mitä voisi tarkoittaa postfossiilinen subjekti ja millainen subjektikäsite se voisi olla.

Fossiilisubjektin käsitteen tuominen mukaan kasvatusta koskevaan keskusteluun on aloitettu tässä tutkielmassa, joka on pyrkinyt ja kenties jossain määrin onnistunut osoittamaan, että fossiilisubjektin ja laajemmin naftologian käsitteiden hyödyntäminen kasvatustieteen ja sivistystieteen tarkastelussa nykyisten ekokriisien – ja öljyn – aikakaudella voisi hyvinkin tarjota erittäin hedelmällisiä lähtökohtia.

Lähdeluettelo

Antikainen, A., Rinne, R. & Koski, L. (2013). *Kasvatussosiologia*. PS-kustannus.

Bennun, L., van Bochove, J., Ng, C., Fletcher, C., Wilson, D., Phair, N., Carbone, G. (2021). *Mitigating biodiversity impacts associated with solar and wind energy development. Guidelines for project developers*. Gland, Switzerland: IUCN and Cambridge, UK: The Biodiversity Consultancy. <https://iucn.org/resources/file/biodiversity-impacts-associated-solar-power-projects>

Berg-Andersson, B. (julkaisuajankohta tuntematon). *Energian tuonti Venäjältä*. Etlan Suhdanne-julkaisut. Haettu 11.9.2024 osoitteesta: <https://www.suhdanne.fi/ennusteet/suhdanne-kevat-2023/erityisteemat/energian-tuonti-venajalta/>

Biesta, G. (2020). Risking Ourselves in Education: Qualification, Socialization, and Subjectification Revisited. *Education Theory*, 70(1), 89-104. <https://doi.org/10.1111/edth.12411>

Biesta, G. (2016). *Beyond learning: Democratic education for a human future*. Routledge.

Biesta, G. (2013). *The beautiful risk of education*. Routledge, Taylor & Francis.

Biesta, G. (2011). Disciplines and theory in the academic study of education: a comparative analysis of the Anglo-American and Continental construction of the field. *Pedagogy, Culture & Society*, 19(2), 175–192. <https://doi.org/10.1080/14681366.2011.582255>

Cantell, H., Aarnio-Linnanvuori, E. & Tani, S. (2021). *Ympäristökasvatus: kestävän tulevaisuuden käsikirja*. PS-kustannus.

Cleveland, C. (30.1.2023). *What is the relationship between energy use and level of education?* <https://visualizingenergy.org/what-is-the-relationship-between-energy-use-and-level-of-education/>

Dobraszczyk, P. (2017). Sunken Cities: Climate Change, Urban Futures and the Imagination of Submerge. *International journal of urban and regional research*, 41: 6 (2017), s. 868- 887. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12510>

Harvey, S., Phillips, D.C. & Callan, E. (7.10.2018). Philosophy of Education. Verkkoteoksessa (toim.) E., Zalta, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2018 Edition)*. <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/education-philosophy/>

Heyting, F. (2001). Methodological traditions in philosophy of education. Teoksessa (toim.) F. Heyting, D. Lenzen & J. Wire (2001). *Methods in Philosophy of Education*. Routledge.

Hickman, C., Marks, E., Pihkala, P., Clayton, S., Lewandowski, R., Mayall, E., Wray, B., Mellor, C. & van Susteren, L. (2021). Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey. *The Lancet Planetary Health* 5(12), 863 - 873. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3)

Huusko, M. & Paloniemi, S. (2006). Fenomenografia tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. *Kasvatus* 37 (2), s. 162–173.

International Energy Agency (2021). *World Energy Balances: Overview*. IEA. Haettu 14.6.2024 osoitteesta: <https://www.iea.org/reports/world-energy-balances-overview/world>

International Panel for Climate Change (IPCC). (2023). Summary for Policymakers. *Climate Change 2023: Synthesis Report: Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, 1-34. <https://doi.org/10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001>

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2022). Summary for Policymakers. *Climate Change 2022 – Impacts, Adaptation and Vulnerability: Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, 3–34. <https://doi.org/10.1017/9781009325844.001>.

Jokisaari, O-J. (2014). Tapausfilosofian kasvatuksen aikalaiskritiikkinä: edistyksen mahdollisuus nykyisyydessä. Teoksessa A. Saari, O-J. Jokisaari & V-M. Värri (2014). *Ajan kasvatus: Kasvatusfilosofia aikalaiskritiikkinä*. Tampere University Press.

Jorgenson, S. N., Stephens, J. C., & White, B. (2019). Environmental education in transition: A critical review of recent research on climate change and energy education. *The Journal of Environmental Education*, 50(3), 160–171. <https://doi.org/10.1080/00958964.2019.1604478>

Kandpal, T.C., & Broman, L. (2014). Renewable energy education: A global status review. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 34, 300-324. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.02.039>.

Kiilakoski, T. (2022). *Kestävää tekoa: Nuorisobarometri 2021*. Valtion nuorisoneuvosto, Nuorisotutkimusseura, Nuorisotutkimusverkosto & Opetus- ja kulttuuriministeriö. <https://tietoanuorista.fi/wp-content/uploads/2022/03/nuorisobarometri-2021-web.pdf>

Kivelä, A. (2009). Kolme tulkintaa sivistyksestä – johdatus Klaus Mollenhauerin ajatteluun. Teoksessa (toim.) A. Kivelä & A. Sutinen (2009). *Teoria ja traditio: Juhlakirja Pauli Siljanderille*. Suomen Kasvatustieteellinen Seura.

Kivelä, A. (2004). *Subjektifilosofiasta pedagogisen toiminnan teoriaan*. Oulun yliopisto.

Koppelaar, R. (16.2.2012). *World energy consumption – beyond 500 exajoules*. <https://www.resilience.org/stories/2012-02-16/world-energy-consumption-beyond-500-exajoules/>

Lawrence, M., Homer-Dixon, T., Janzwood, S., Rockstöm, J., Renn, O., & Donges, J. F. (2024). Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*, 7(6). <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>

Leiviskä, A. (2021). Demokratia, kasvatus ja inklusion haaste – Demokratiakasvatuksen teorian uudelleenarviointia rakenteellisen epäoikeudenmukaisuuden näkökulmasta. *Kasvatus & Aika* 15 (3–4), 10–27. <https://doi.org/10.33350/ka.107684>

Leiviskä, A. (26.4.2018). *Kasvatusfilosofia*. <https://filosofia.fi/fi/ensyklopedia/kasvatusfilosofia>

Luumaa, K., Lähde, V., Toivanen, T., Eronen, J., Järvensivu, P. & Vadén, T. (2020). Humanistinen ympäristötutkimus. *Alue ja Ympäristö* 49(2), 83-91. <https://doi.org/10.30663/ay.97341>

Marquardt, J. & Nasiritousi, N. (2021). Imaginary lock-ins in climate change politics: the challenge to envision a fossil-free future. *Environmental Politics*, 31 (4), 621–642. <https://doi.org/10.1080/09644016.2021.1951479>

Miettinen, T., Pulkkinen, S., Taipale (2015). *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Gaudeamus Helsinki University Press.

Mollenhauer, K. (2014). *Forgotten connections: On culture and upbringing*. Routledge.

Norgaard, K. (2018). The sociological imagination in a time of climate change. *Global and Planetary Change* 163, 171-176. <https://doi.org/10.1016/j.gloplacha.2017.09.018>

Opetushallitus, (julkaisuajankohta tuntematon). *Energiansäästön käsittely kasvatuksessa ja koulutuksessa*. Haettu 25.10.2024 osoitteesta:

<https://www.oph.fi/fi/kehittaminen/energiansaaston-kasittely-kasvatuksessa-ja-koulutuksessa>

Opetushallitus. (2014). *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Opetushallitus.

Peltari, M. (2021). *Lämpenevä Maa – Ilmastolukutaidon käsikirja*. Vastapaino.

Pulkkinen, S. (2015). Husserlin fenomenologinen menetelmä. Teoksessa (toim.) T. Miettinen, S. Pulkkinen & J. Taipale (2015). *Fenomenologian ydinkysymyksiä*. Gaudeamus.

Pulkki, J. & Keto, S. (2022). Ecosocial Autonomy as an Educational Ideal. *Beyond Anthropocentrism* 10(2), 5-90. <https://dx.doi.org/10.7358/rela-2022-02-puke>

Pulkki, J. M. (2021). Ajatuksia ekoindividuaation kasvatustilasta. *Sosiaalipedagogiikka*, 22, 43–62. <https://doi.org/10.30675/sa.90594>

Puolimatka, T. (1995). *Kasvatus ja filosofia*. Kirjayhtymä.

Ramachandran, A., Ellis, N. & Gladwin, D. (2023). Energy literacy: A review in education. *The Journal of Environmental Education* 55(3), 191-202. <https://doi.org/10.1080/00958964.2023.2283694>

Ripple, W., Wolf, C., Gregg, J., Rockström, J., Mann, M., Oreskes, N., Lenton, T., Rahmstorf, S., Newsome, T., Xu, C., Svenning, J-C., Pereira, C., Law, B. & Crowther, T. (2024). The 2024 state of the climate report: Perilous times on planet Earth. *BioScience*, <https://doi.org/10.1093/biosci/biae087>

Sachs, W. (toim.). (2024). *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. Bloomsbury Publishing.

Salminen A. & Vadén, T. (2013). *Energia ja kokemus*. niin & näin.

Salminen, A. & Vadén, T. (2018). Ethics, Nafthism, and the Fossil Subject. *Relations. Beyond Anthropocentrism*, 12(1). <http://doi.org/10.7358/rela-2018-001-vade>

Salonen, A. & Bardy, M. (2015) Ekososiaalinen sivistys herättää luottamusta tulevaisuuteen. *Aikuiskasvatus* 35(1), 4–15. <https://doi.org/10.33336/aik.94118>

Salonen, A. (2013). Ekososiaalinen sivistys kulttuurin kulmakiveksi. Teoksessa (toim.) P. Toivanen (2013). *Kestävä kasvatus – kulttuuria etsimässä*. Suomen Kulttuuriperintökasvatuksen seura.

Saylan, C. & Blumstein, D. T. (2011). *The failure of environmental education (and how we can fix it)*. University of California Press.

Siljander, P. (2014). *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen*. Vastapaino.

Siljander, P. (1997). Kasvatus ja sosialisatio – johdatus aiheeseen. Teoksessa (toim.) P. Siljander (1997). *Kasvatus ja sosialisatio*. Gaudeamus.

Smil, V. (2019). *Energia ja sivilisaatio – historia*. Terra Cognita.

Snaza, N., Appelbaum, P., Bayne, S., Morris, M., Rotas, N., Sandlin, J., Wallin, J., Carlson, D. & Weaver, J. (2014). Toward a Posthumanist Education. *Journal of Curriculum Theorizing* 30(2). <https://journal.jctonline.org/index.php/jct/article/view/501>

Solanko, L. (4.3.2021). *Kuinka riippuvainen Suomi on tuontienergiasta?* Suomen Pankin ajankohtaisia artikkeleita taloudesta. <https://www.eurojatalous.fi/fi/blogit/2021/kuinka-riippuvainen-suomi-on-tuontienergiasta/>

Sorsa, S., Herrala, K. & Korhonen, M. (2020). KASVATUS VAILLA JATKUVUUTTA – kasvatustieteellinen näkökulma uuden luontosuhteen määrittelemiseen. *Luonto* 1/2020. <https://hybrislehti.net/kasvatus-vailla-jatkuvuutta-kasvatustieteellinen-nkkulma-uuden-luontosuhteen-mrittelemiseen>

Suomen tietotoimisto (14.10.2024). *HS: Ympäristöministeriö hyllytti raportin tuulivoiman haitoista maakotkille*. Yle Uutiset | yle.fi. <https://yle.fi/a/74-20117707>

Suorsa, T. (2020). Energy, Experience, and Educational Psychology: Changing practices in and beyond Fossil Capitalism. *Nordia Geographical Publications*, 48(6), 31–46. <https://nordia.journal.fi/article/view/90708>

Takkinen, P., Pulkki, J. & Vadén, T. (2024), From the Archimedean point to circles in the sand— Post-sustainable curriculum and the critical subject. *Educational Philosophy and Theory*, 56(8), 772-783. <https://doi.org/10.1080/00131857.2023.2274275>

Taylor, C. (2019). The Gendered History of Bildung as Concept and Practice: A Speculative Feminist Analysis. Teoksessa (toim.) C. Taylor, C. Amade-Escot & A. Abbas (2019). *Gender in Learning and Teaching: Feminist Dialogues Across International Boundaries*. Routledge.

Thompson, R., Courtene-Jones, W., Boucher, J., Pahl, S., Raubenheimer, K. & Koelmans, A. (2024). Twenty years of microplastic pollution research—what have we learned? *Science*, 386(6720). <https://doi.org/10.1126/science.adl2746>

Tieteen termipankki (julkaisuaika tuntematon). *Filosofia: fenomenologia*. Haettu 18.9.2024 osoitteesta: <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Filosofia:fenomenologia>

Toivanen, T. (2022). Demokratia ja koulu nopeasti kuumenevassa maailmassa: miten ekologisen jälleenrakennuksen aikakausi muuttaa demokratian tärkeysjärjestyksiä ja koulun roolia? Teoksessa (toim.) M., Rautiainen, M., Hiljanen, & P., Männistö. (2022). *Lupaus paremmasta: Demokratia ja koulu Suomessa*. Into.

Vadén T. & Salminen A. (2018). Ethics, Nafthism and the Fossil Subject. *Relations Beyond Anthropocentrism* 6(1). <https://doi.org/10.7358/rela-2018-001-vade>

Värri, V.-M. (2018). *Kasvatus ekokriisin aikakaudella*. Vastapaino.

Värri, V.-M. (2002). Kasvatus ja ”ajan henki”: Tulkintoja psykokaapitalismin armottomuudesta. *Aikuiskasvatus*, 22(2), 92–104. <https://doi.org/10.33336/aik.93405>

Wilenius, R. (1987). *Kasvatuksen ehdot: kasvatusfilosofian luonnos*. Atena.

Yusoff, K. (2018). *A Billion Black Anthropocenes or None*. University of Minnesota Press.